

ลัทธิธรรมเนียมต่างๆ

เรื่องพิธีราชาภิเศกสมเด็จพระศรีสวัสดิ์

พระเจ้ากรุงกัมพูชา

ภาคที่ ๑๔ – ๑๘

สารบาญ

ลัทธิธรรมเนียม เล่ม ๒

ลัทธิธรรมเนียมต่าง ๆ ภาคที่ ๑๘

ตอนที่ ๒

ว่าด้วยอาชีพของชนชาวเมืองในท้องที่จังหวัดกาฬสินธุ์

พระโพธิวงศาจารย์ (ติสโส อ้วน) เรียบเรียง

สมเด็จพระเจ้าพี่ยาเธอ เจ้าฟ้า ฯ กรมพระนครสวรรค์วรพินิต

โปรดให้พิมพ์ในการพระศพ

พระเจ้าพี่นางเธอ พระองค์เจ้าวรลักษณาวดี

ครบปัญญาสมวาร

ณวันที่ ๖ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๖๙

พิมพ์ที่โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร

พระเจ้าพี่นางเธอ
พระองค์เจ้าวรลักษณาวดี

สารบารพ์

ว่าด้วยการล่าโคป่าในท้องที่จังหวัดกาฬสินธุ์

ชนิดบุคคล

ชนิดบุคคลไปทำการล่าสัตว์นั้น เปนบุคคลเราธรรมดาไม่เลือกเฟ้นคนชนิดใด แม้จะเปนคนไม่เคยไปล่าสัตว์เลย หากเปนคนใจกล้าขี่ม้าวิ่งแขงก็ไปล่าสัตว์ได้

กำหนดเวลา

ตามธรรมดากำหนดไปทำการล่าโคป่าตั้งแต่เดือน ๔ ถึงเดือน ๕ เปนเวลาไฟไหม้ป่า หญ้าเพ็กขึ้นใหม่อ่อน ๆ

พิธีออกจากบ้าน

เมื่อก่อนจะออกจากบ้านไปทำการล่าสัตว์ พวกที่จะไปล่าสัตว์ด้วยกันได้ประชุมปฤกษาตกลงกันเสียก่อน ว่าจะไปล่าสัตว์โคกไหนทิศไหน เมื่อตกลงกันแล้วก็นัดกำหนดวันออกเดิรทาง พวกที่จะไปล่าสัตว์ จะไปมากน้อยเท่าใดก็ได้ไม่จำกัด เมื่อถึงวันกำหนดจะออกเดิรทาง ได้เตรียมหอกที่จะเอาไปล่าสัตว์ เอาไปเส้นเจ้าป่าด้วยทุกคน ๆ ละเล่ม กับเย็บกรวยใบตอง ๒๔ อัน (บายศรี) ไข่ไก่ต้มสุก ๓ ใบ สุรา ๑ ขวด เทียน ๓ คู่ นำไปเส้นปู่ตา เส้นเทพารักษ์ที่หอปู่ตา (ศาลเทพารักษ์) ซึ่งทำไว้เปนที่เคารพสำหรับผู้ที่จะไปล่าโคป่า เมื่อเวลานำของไปเส้น พวกที่มีอาวุโสสูงกว่าพวก จึงจุดเทียนขึ้นแล้วว่า สาธุ สาธุ สาธุ พิศหนู พระปู่พระตา อาญา

หม้อเถ้า หมอเถ้า หมอเพ็ชร์ หม้อเถ้า หม้อโจร หมื่นหอกแสนไล่ อุป ฮาดกวนหลวง เมืองแสนปู่ก็ดี ลุงก็ดี พร้อมพรับกับกัน อย่าขึ้นจัง กอไล่ อย่าไขว่จังกอปง ให้เว้าความเดียว เบี้ยวความหนึ่งกัน ให้ งัวแล่นช้า ให้ม้าแล่นหัน แหล่งกะจอ หมอผีบ้า ม้าหมาจอก ปู่ตา บ่อฆ่า บ่อได้กินแล้ว ให้ซุกใส่ถ้ำ ปล้ำใส่เหว แทงงัวให้แม่นศอก ออกเนื้อให้แม่นทาง พ้อหลักให้ยอ พ้อตอให้เว้น แปลความตามภาษาที่กล่าวมานี้ว่า ขอให้เทพารักษ์ผู้รักษาป่าจงบันดาลให้โคป่าวิ่งผ่านมาให้เห็น แลให้ผู้ล่าสัตว์ทำการได้สมประสงค์ พอว่าความที่กล่าวนี้แล้ว คู่หนึ่งจึงเชิญเอาเครื่องเส้นกลับมาเลี้ยงดูกันตลอดจนชาวบ้านที่มาประชุมอยู่ในที่นั้นด้วย เสร็จการเลี้ยงแล้วพวกที่เตรียมจะไปล่าสัตว์ ต้องพักนอนอยู่นอกบ้าน ธรรมเนียมเรียกว่าออกบ้าน จะเข้าบ้านไม่ได้ แม้จะเข้าไปในบ้านห้ามไม่ให้ขึ้นเรือน

ข้อบัญญัติเมื่อเส้นวักแล้ว

ตั้งแต่ทำพิธีเส้นไหว้แล้วผู้ที่เป่นหัวหน้าเรียกว่าหมอเถ้า ส่วนพวกบริวารเรียกชื่อตามสีม้าที่ผู้นั้นขี่ เช่นขี่ม้าดำเรียกว่าหมอดำ ถ้าขี่ม้าแดงก็เรียกว่าหมอแดงเปนต้น แลห้ามไม่ให้นั่งขอนไม้ ห้ามไม่ให้กินเนื้อที่คนอื่นเขาฆ่าตายแล้ว ห้ามไม่ให้ตัดหวายตัดแก่นคูณเก็บซัน เมื่อถึงกำหนดวันเวลา พวกล่าสัตว์ก็พร้อมกันขี่ม้าออกเดิรทางถือหอกเปนอาวุธไป หอกนี้รูปเหมือนหอกไทย ด้ามหากทำด้วยหวาย ยาวประมาณ ๓ ศอกเศษ เวลาที่เริ่มออกเดิรทางไม่มี

วิธีอย่างไร แลไม่ต้องหาฤกษ์งามยามดี นอกจากพวกม้ายังมีพวกเกวียนโคตามไปด้วย ตามแต่คนมากแลน้อย รวมเวลาไปแลกลับอย่างเร็วประมาณ ๒๐ วัน อย่างช้าราวเดือน ๑

วิธีล่าสัตว์

เมื่อถึงภูมิประเทศที่ล่าสัตว์ได้พากันพักอยู่ตามร่มไม้ในป่า พอถึงเวลาเช้าพวกล่าสัตว์พร้อมกันจูงม้าถือหอกออกเดิรหารอยโคป่า มีพวกสะพายห่อสะเบียงเดิรตามหลัง ม้านั้นใช้ผูกเบาะทุกตัว เมื่อผู้ใดพบรอยโคป่าก็เดิรตามรอยไป เมื่อเห็นตัวโคป่าต่างคนขึ้นหลังม้าวิ่งตามไป มือซ้ายถือบังเหียนม้า มือขวาถือหอกถือที่คอหอกที่เหล็กกับไม้ต่อกัน เมื่อม้าใครวิ่งไปทันก็เอาหอกแทงพุ่งไป การแทงแล้วแต่ถนัดไม่มีวิธีอย่างไร ถ้าหอกถูกโค ผู้ที่แทงจับด้ามหอกไว้ ถ้าหอกหลุดมือ ผู้ที่แทงต้องรีบลงจากหลังม้าหลบหาที่กำบังตามต้นไม้คอยดูอาการโคที่ถูกแทง บางทีโคก็ตายโดยทันที หรือบางทีพวกที่ไปด้วยกันช่วยกันแทงซ้ำอีกโคจึงตายก็มี โดยมากเมื่อโคถูกแทงก็ตายทันที เมื่อขณะที่ไล่โคหนี ถ้าโคตัวใดผินหน้ามาสู้ด้วยจวนตัวของโค คนที่จะแทงโคอยู่บนหลังม้านั้น โดดลงจากหลังม้าตั้งท่าคุกเข่า ข้างหนึ่งชัน ข้างหนึ่งลงราบกับดิน ด้ามหอกที่จะแทงนั้นยันลงที่ดินที่เข่าล่าง ปลายหอกชูขึ้น พอวัวนั้นวิ่งเข้ามา ก็ถูกสวนหอกที่หน้าอก โคก็ตายทันที เมื่อโคตายแล้ว ต่างก็ช่วยกันชำแหละเนื้อโคในที่นั้น แล้วเอาเกวียนไปขนมายังที่พัก ถึงที่พักแล้ว หมอเถ้า

ที่เปนหัวหน้าจึงจัดแบ่งเอาเนื้อโคแลเครื่องในทำเปนอาหารเครื่องสังเวยเส้นปู่ตา (เส้นเทพารักษ์) ส่วนเนื้อนอกนั้นต่างก็แบ่งกันเอามารับประทาน ถ้าได้เนื้อมากจึงใส่เกลือขนกลับมาบ้าน ไปคราวหนึ่งบางทีได้ถึง ๑๕–๑๖ ตัวก็มี แต่ทุกวันนี้ได้อย่างมากเพียง ๑๐ ตัวเท่านั้น

การแต่งกาย

ผู้ที่จะไปทำการล่าสัตว์จะแต่งตัวอย่างไรก็ได้ แต่ห้ามไม่ให้ใส่หมวกหรือเอาผ้าพันศีร์ษะเท่านั้น

ว่าด้วยยานพาหนะทางบก (เกวียน)

เกวียนเปนพาหนะใช้ประกอบการอาชีพสำคัญส่วนหนึ่งแลสำหรับขี่ลำลองด้วย ทั้ง ๒ อย่างนี้ใช้เกวียนขนาดเดียวกัน เกวียนมีประทุนบ้าง เกวียนโถงบ้าง รูปร่างเกวียนเหมือนกันทั้งหมด

รูปร่างลักษณะแลวัตถุที่ใช้ในการทำหรือสร้างเกวียนก็เปนเครื่องมือธรรมดา เช่นขวาน สิ่ว มีดโต้ แลเหล็กเครื่องมือกลึงล้อ ส่วนไม้ต่าง ๆ ที่ใช้ประกอบเปนเกวียนขึ้น จะได้ปรากฏต่อไปนี้

ทางแลทำเลที่ใช้เกวียนนี้ ต้องไปตามถนนหรือทางที่กว้างราว ๖ ศอก แลต้องเปนที่สูง โคก ปราศจากน้ำโคลน ถึงจะมีตอไม้หรือสิ่งไม่สม่ำเสมอก็ไปได้ ส่วนทางที่ใช้กันอยู่เวลานี้เดิรได้ถึงกันเช่นมณฑลร้อยเอ็จไปนครราชสิมา อุดร อุบล เกวียนนี้เปนยานพาหนะที่ใช้ขนทุกสินค้าสำคัญกว่ายานพาหนะอย่างอื่น ต่อติดกันในมณฑลภาคอิสาณ

การบันทุกถ้าเดิรทางไกลนับตั้งแต่ ๑๐ วันขึ้นไป บันทุกน้ำหนักราว ๓—๔ หาบเปนอย่างหนัก ถ้าเดิรวันเดียวหรือ ๒ วันบันทุก ๕ หาบ ขนาดเกวียนสูงจากดินถึงพื้นประมาณ ๒ ศอกเศษ ตัวเกวียนกว้าง ๑ ศอกเศษ ยาวประมาณ ๓ ศอกเศษ ราคาที่ซื้อขายกันตามราคาตั้งแต่ ๒๐ บาทขึ้นไปถึง ๕๐ บาท ประทุนที่ใช้ประกอบราคาหลังละ ๗ บาท ๘ บาท ถ้าซื้อขายกันทั้งประทุนด้วยราคาก็เพิ่มขึ้นตามส่วน ผู้ที่ทำเกวียนนี้ไม่ได้ทำซื้อขายเปนสินค้าใหญ่โต เพียงแต่ทำใช้สอย ที่ทำขายมีส่วนน้อย

ไม้ที่ใช้ทำเกวียน คือดุมเกวียนใช้แก่นไม้เต็งรังขนาดยาว ๑ ศอกคืบ โตผ่าศูนย์กลาง ๑ คืบ กลึงเปนรูปกลมใหญ่ ส่วนกลางใหญ่ พองตัวขึ้น ๑ ใน ๑๐ ของส่วนโต แล้วเจาะให้ทลุกลางตามส่วนยาวสำหรับใส่ไม้กำ ๑๖ รู ไว้ส่วนเว้นระยะของรูให้เท่า ๆ กัน

ไม้กำเกวียนใช้ไม้พยุง หรือไม้ประดู่หน้าหนา ๑ นิ้ว กว้าง ๒ นิ้วครึ่ง ยาว ๗ ศอก เกลาแต่งให้เรียวบางหนา ทางต้นรูเจาะไว้ในไม้ดุม แล้วเอาไม้กำนี้ใส่ในดุม

ไม้กงเกวียน ใช้ไม้แดง เต็งรัง ประดู่ ชาด ฉะเพาะแต่แก่น เลือกหาที่มีรูปโค้งอยู่แล้ว มาถากหนา ๒ นิ้ว กว้าง ๕ นิ้ว ส่วนยาวตัดออกเปนท่อนกะให้เท่ากันเปนรูปวงกลม ทำลิ้นต่อเชื่อมกันราว ๓ นิ้ว เมื่อเข้ารูปพอดีกับวงกว้างของปลายกำ เจาะช่องสำหรับใส่ปลายกำให้ได้ระยะเท่ากัน ปลายกำยากให้มีเดือยกลาง ใส่ลงแต่

ให้หลวม หน้าเล็กสำหรับใช้ไม้ตอกลิ่มอีกทีหนึ่ง ดุมเกวียนเมื่อใส่กำเสร็จเข้ารูปเปนล้อเกวียนวงกลมแล้ว ต้องขุดดินให้เปนรางเท่ากับวงเกวียน ดุม ๒ ข้างอยู่ปากรางเข้าเขี้ยวสุนักข์ เมื่อวงเกวียนได้รูปกลมดีไม่เขี้ยวแล้ว จึงจะใช้เปนล้อเกวียนได้ เกวียนเล่ม ๑ มี ๒ ล้อ

ทวกเกวียน ใช้ไม้แก่นที่เนื้อเหนียวแน่น ไม้นั้นใช้ได้ทุกชนิด ยาว ๘ ศอกคืบ หนา ๓ นิ้ว กว้าง ๔ นิ้ว ๒ ท่อน ถากเรียวรวมปลายให้ไม้แยนชิดกันตรงปลายราว ๑๐ นิ้วฟุต แล้วมีไม้ยังคับไม่ให้ขยายออกได้ แล้วถ่างปลายไม้อีกข้างหนึ่งออกจากกัน ตรงกลางไม่เกิน ๒ ศอก เอาหลักตอกยังคับไว้ไม่ให้คืนอีก แล้วทิ้งไว้ให้อยู่ตัวราว ๕–๖ วัน เมื่ออยู่ตัวแล้วปลายที่ประจบกันทำเปนรูเอาไม้ขั้นใส่ ๗ ขั้นอย่างขั้นบันได แลเรียวไปทางไม้ ที่รวมติดกัน เว้นปลายไม้ ที่รวบติดกัน ขั้นแรกถึงราว ๑ ศอก

กล้องเพลาใช้ไม้ทุกชนิดที่เปนแก่นโตเท่าดุมเกวียน ยาวเท่าส่วนกว้างของเกวียนระหว่างหัวกล้องเพลาเจาะเปนรูกลม ๆ ทั้ง ๒ ข้างสำหรับใส่ไม้เพลา ซึ่งจะต้องสอดทลุมาในดุมเกวียน

ไม้คานเกวียน ใช้ไม้แก่นได้ทุกชนิดยาว ๕ ศอกกว่า ๑ อัน โตผ่าศูญกลางยาว ๒ นิ้วครึ่ง ทำเดือยไว้ข้างปลาย ๒ ข้าง ไม้ทั้งสองอันนี้อันสั้นเรียกว่าคานหน้า อันยาวเรียกว่าคานหลัง สำหรับผูกติดไม้ทวก ให้ล้อเกวียนอยู่ระหว่างกลาง

แพดเกวียน (แปรกเกวียน) ใช้ไม้แก่นทุกชนิดคายเกี่ยวกับไม้คานยาว ๔ ศอก หรือยาวกว่าส่วนกว้างของล้อเกวียนสัก ๔ นิ้ว เจาะรูท้ายสำหรับเข้ากับเดือยไม้คานเกวียน ส่วนกลางของไม้นี้เจาะรูไว้สำหรับใส่เพลาเกวียนซึ่งต้องติดกับดุมแลกล้องเพลา

แอก ที่อยู่ปลายเกวียนแลสำหรับพาดคอโคนั้น ใช้ไม้ที่ไม่ค่อยหนักแต่ให้เหนียว เช่นไม้มะเหลี่ยม ไม้กระทุงเกลาให้กลมขยายส่วนกลางให้โตเล็กน้อย ตรงกลางต้องทำให้ไม้หนาเปนเหลี่ยมลูกอิฐ เจาะรูต่อไม้อื่นเปนหมอนรองซึ่งทำเดือยรับไว้ หนุนขึ้นให้สูงราว ๖ นิ้ว ไม้นี้สำหรับใช้หนังโคหรือหวายผูกติดกับปลายทวกเรียกว่าแอกเกวียนที่สำหรับเทียมโค ที่ปลายแอกทั้ง ๒ ข้างเจาะเปนรูสำหรับใส่ลูกแอก เพื่อกันเชือกทามคอโคไม่ให้หลุดจากปลายแอก

เพลาเกวียน ใช้ไม้เค็ง (ไม้เขลง) หรือไม้ที่แขงเหนียวไม่เปราะ เกลาให้กลมสำหรับใส่ในรูดุมเกวียนทลุข้างหนึ่งตลอดไปถึงกล้องเพลาเกวียนอีกข้างหนึ่งใส่กลางแพด (แปรกเกวียน) คานหน้าคานหลังกับแพดทุกมุมผูกด้วยหวายหรือลวดสังกะสี

ประทุน เปนเครื่องสำหรับประกอบเกวียนทำรูปโค้งด้วยไม้ไผ่ผูกถักด้วยหวายแล้วเอาใบตาลเย็บเปนแผ่นคลุมหลังเกวียน เพื่อกันฝนรั่วแลจักไม้ไผ่สานเปนลายขัดยึดบนใบตาล แลผูกขอบทั้ง ๒ หน้าแลหลัง ส่วนหน้าทำรูปประทุนให้โค้งยื่นออกไปทางชานเกวียน ซึ่ง

เปนที่คนนั่งขับเพื่อกันแดด ส่วนหลังรูปประทุนโค้งเหมือนกันแต่โค้งเล็กน้อย แลใช้ไม้ทำเปนฝายึดหลังแลหน้าเกวียนอีกทีหนึ่ง เรียกว่าอุดท้ายเกวียนแลหน้าเกวียน

ส่วนเกวียนที่ใช้บันทุกสินค้าต่าง ๆ ถ้าใช้สอยอยู่เสมอใช้ได้ในราว ๕—๖ ปีเปนอย่างมาก แต่ธรรมดาสิ่งใดชำรุด ก็ต้องซ่อมแซมแก้ไข ใช้สอยจนล้อแลกงดุมสึกหรอเต็มที่ แล้วจึงทิ้งแลเลิกใช้ ส่วนล้อดุมกว่าจะชำรุดภายใน ๑๐ ปี

ในส่วนตัวเกวียนแลประทุนทั้งหมดเปนไม้หลายชิ้นต้องใช้หวายหรือลวดหรือเถาวัลย์ต่าง ๆ เปนเครื่องผูกมัดติดต่อกัน ตามส่วนที่จะเข้ากันได้ ส่วนต่อแพด (แปรก) กับคานนั้น ต้องแก้ลงผูกในเวลาเปลี่ยนเพลาเกวียนเสมอเพลาต้องหมั่นเปลี่ยน ถ้าใช้บันทุกหนัก ๓ วันเปลี่ยน ถ้าไม่หนัก ๓ วันเปลี่ยนครั้งหนึ่งก็ได้สุดแล้วแต่ผู้เปลี่ยนถ้าทำถูกต้องถูกส่วนได้ขนาดไม่มีขัดข้องก็ไม่สึกหรอง่าย ถ้าทำไม่ถูกส่วนก็สึกหรอง่าย ไม้เพลานี้ต้องเตรียมย่างไฟไว้ให้แห้งสำรองไว้มาก ๆ เมื่อจะเดิรทางไกล ขายราคาคู่ละ ๖ สตางค์เปนอย่างแพง

อั่วเกวียน ใช้ไม้เต็งรัง ไม้นี้ต้องเตรียมไว้เหมือนกัน แต่จะใช้ในเมื่อรูดุมเกวียนสึกหรอกว้างออกแล้ว ไม้นี้ทำเปนท่อนกลมเท่ารูดุมที่สึก อั่วนี้ทำรูปยาวราว ๔ นิ้วตอกลงในรูของดุมเกวียนโดยอาศรัยยางไม้หรือข้าวสุกหรือมูลโคเปนเครื่องเหนียวให้ติดกัน เมื่อตอกแล้วเจาะรูสำหรับใส่เพลาเกวียนไม่ให้หลวม

๙

ว่าด้วยยานพาหนะทางน้ำ

เรือเปนเครื่องประกอบอาชีพส่วนหนึ่งใช้รวมกันทั้งลำเลียง แลลำลอง รูปร่างของเรือคล้ายคลึงกับเรือมาด

เครื่องมือที่จะใช้ในการทำแลสร้างเรือมีขวานหงอน (ขวานโยน) ขวานตะโปง (ขวานถาก) สิ่ว มีดโต้ แต่บางครั้งใช้ขวานโยนเปลี่ยนด้ามต่างสิ่วหน้าใหญ่ก็ได้ ทำเลที่ใช้เรือในท้องถิ่นนี้ไปได้แต่ลำชีลำน้ำต่าง ๆ ที่ไม่มีลมแรง เพราะเปนเรือที่ไม่สู้แน่นหนาแขงแรงนัก

ขนาดเรือเล็กตามที่ใช้อยู่โดยมาก ยาว ๓ วา กว้าง ๒ ศอก ท้องลึกศอก ๑ กินน้ำลึกเมื่อยังไม่บันทุกราว ๖ นิ้ว ถ้าใช้ในการบันทุกจะบันทุกได้ลำหนึ่งราว ๔ หาบ ขนาดเรือใหญ่ยาวราว ๘ วา กว้างราว ๒ วา ท้องลึกราววา ๑ บันทุกได้ราว ๑๐๐ หาบ เมื่อยังไม่บันทุกกินน้ำลึกราว ๑๕ นิ้วฟุต

ราคาเรือที่ซื้อขายกันขนาดเล็กธรรมดาราว ๑๕ บาท ถึง ๒๐ บาท ขนาดใหญ่ตั้งแต่ ๑๐๐ บาทถึง ๕๐๐ บาท แล้วแต่เนื้อไม้ที่ใช้ทำเรือ ถ้าเปนไม้ตะเคียนราคาแพง

การทำเรือ เรือเล็กใช้ขวานหงอนตัดท่อนไม้ตามขนาดที่ต้องการ ขนาดเรือเล็กตามธรรมดาที่ใช้อยู่โดยปรกติกว้าง ๒ ศอกยาว ๓ วา เมื่อกะขนาดยาวของเรือแล้วเว้นหัวท้ายไว้ข้างละ ๒ ศอก ใช้ขวานหงอนแซะ

ขุดไม้ที่ได้เอาเปลือกออกดีแล้ว ตั้งแต่หัวไปกลาง แลตั้งแต่ท้ายไปกลางให้ลึกเปนลำดับลงมาถึงกลางลำต่อกันแต่ ๑๐ นิ้วถึง ๑๕ นิ้ว ใช้ขวานหงอนถอดด้ามออกเปลี่ยนด้ามใช้ต่างสิ่วใหญ่เซาะเอาเนื้อไม้ตรงกลางออกให้กว้างตามต้องการ แล้วตะแคงข้างลงใช้ขวานถากเกลาไม้ภายนอกให้เปนรูปเรือโกลนเอาเนื้อไม้ไว้หนา ๓ นิ้ว เมื่อโกลนเสร็จแล้วตั้งลำเรือให้ตรง ๆ ใช้ก่อไฟในที่เซาะเอาเนื้อไม้ออกตลอดหัวท้ายพอร้อนจัดแล้วก็ดับไฟใช้ไม้ทำขั้นทีแรกยาวราว ๑๐ นิ้ว ค้ำเบิกทางหัวท้าย แล้วเปลี่ยนไม้ขนายให้ยาวออกไป เบิกเรือให้กว้างออก แล้วแต่งในท้องเรือให้เกลี้ยงดี ในการเบิกปากเรือใช้ไฟช่วยให้เนื้อไม้อ่อนทุกครั้งที่ขยายแล้วทิ้งไว้ให้อยู่ตัวจึงขยายอีกตามความต้องการ เมื่อแต่งเกลาทำเปนรูปเรือเสร็จแล้ว ในการตกแต่งเรือให้รูปงามกว้างได้ส่วนเรียบร้อย ใช้หลักไม้ง่ามสี่หลักฝังใส่คานยกเรือขึ้นสูงจากดินราว ๑ คืบใช้ไม้ผูกหัวท้ายตรงคานไม่ให้เรือไหวเคลื่อนที่ แล้วใช้โคลนทาในท้องเรือให้ทั่วขี้ดเนื้อไม้ให้มิดแล้วก่อไฟในท้องเรือให้ร้อนช่วยทำให้เนื้อไม้อ่อน เมื่อเรือตรงไหนยังไม่งามก็เอาไม้งัดแต่งจนสวยงามตามชอบใจ ดินที่ทาท้องเรือกันไม่ให้ไฟไหม้ท้องเรือ แล้วใช้ขวานตะโปงสิ่ว มีดเหล่านี้เกลาตกแต่งให้เกลี้ยง ถ้าเปนเรือขนาดใหญ่วิธีทำก็เช่นเดียวกันกับเรือเล็กดังที่กล่าวมาแล้วข้างต้น

เรือขนาดเล็กไม่มีเครื่องประกอบอย่างใด นอกจากไม้พายซึ่งตามธรรมดาใช้กันพายหัวท้ายก็ไปไหนได้ตลอด ส่วนเรือขนาดใหญ่ที่ใช้

สำหรับขนทุกต้องใช้ทุ่นไม้ไผ่ประกอบทั้ง ๒ ข้างแคมเรือ แลทำประทุนตลอดลำกันฝนเว้นหัวท้ายไว้พอควร แลใช้แจวถ่อท้าย เรือมีหางเสือสำหรับคัดให้เรือเดิรไปทางขวาหรือซ้าย ยกร้านขึ้นนั่งถือหางเสือด้วยพอมองเห็นหัวเรือข้ามประทุนได้

ชนิดไม้ที่ใช้ทำเรือกันโดยมาก ก็เปนไม้ตะเคียน ไม้เต็งรัง ไม้แต้ ไม้ยาง ไม้กุง (ไม้พลวง) ก็ทำแต่ไม่มาก ถ้าใช้ไม้เต็งรัง ไม้ตะเคียนไม้แต้จะทนอยู่ได้ ๑๐ ปีขึ้นไป ไม้ยาง ไม้พลวงราว ๕ ปี แต่เรือขนาดใหญ่โดยมากใช้ไม้ตะเคียน ไม้ยาง เพราะไม้ ๒ ชนิดนี้มีขนาดโตกว่าไม้ชนิดอื่น

การทำเรือถ้าใช้แรง ๒ แรง เรือขนาดเล็กราว ๓๐ วันก็เสร็จ เรือขนาดใหญ่ใช้แรง ๑๐ แรงราว ๓ เดือน เรือในท้องที่นี้ไม่มีกระดูกงูแลกงเลย ใช้สิ่วเจาะเนื้อไม้ ริมกรายใส่ขั้นกระทงในตัวตามต้องการ บางที่ใช้ขั้นแต่ ๕ ขั้นถึง ๗ ขั้นหรือ ๑๑ ขั้นถึง ๑๕ ขั้น เรือขนาดใหญ่นี้มีที่ใช้น้อย ใช้กันขนทุกสินค้าไปมาในลำชี ถ้าเปนฤดูแล้งก็ใช้ไม่ได้

วิธีปลูกฝ้ายแลทำฝ้าย

การปลูกฝ้ายนี้ ชาวพื้นเมืองมักซอยถางไร่ป่าไม้ทำเปนไร่ฝ้าย เหตุที่ราษฎรประพฤติพื้นป่าไม้เปนไร่นั้น ก็ด้วยพื้นดินทั่วไปมีทรายเปนส่วนมาก มีดินน้อย ทรายประสมอยู่ราว ๗๐ เปอร์เซ็น การที่ถางป่าแล้วเผาป่าทำเปนไร่นั้นก็โดยอาศรัยใบไม้กิ่งไม้ที่เผาแลทั้งพื้นดินมีรส

เค็มให้เปนปุ๋ย การถางไร่ลงมือถางระหว่างกุมภาพันธ์ มีนาคม ถางเสร็จแล้วราวเดือนเมษายนเผาไร่ กวาดปรนพอให้กิ่งไม้แขนงไม้หมด ในราวเดือนพฤษภาคม มิถุนายน ก็หว่านเมล็ดฝ้าย ต้นฝ้ายโตเต็มที่ราว ๒ ศอกคืบเปนอย่างสูง ฝ้ายนั้นมี ๒ ชนิดเรียกว่าฝ้ายน้อยฝ้ายใหญ่ เวลาปลูกฝ้ายคงปลูกในเดือนพฤษภาคม มิถุนายน ฝ้ายน้อยนั้นผลิดอกออกฝักเดือนสิงหาคม กันยายน พอตกเดือนพฤศจิกายน ฝักฝ้ายนั้นแก่เก็บได้ แต่ฝ้ายใหญ่นั้นล่าช้าไปเดือนมกราคม กุมภาพันธ์ จึงจะเก็บได้ แต่ชาวพื้นเมืองโดยมากชอบฝ้ายน้อย เพราะเก็บได้เร็วอีกประการหนึ่งเปนเวลาว่างที่เกี่ยวข้าวเบาแล้ว ถ้าฝ้ายใหญ่เก็บเดือนมกราคม กุมภาพันธ์ นั้นพ้องกับการเก็บเกี่ยวข้าวหนักแลทั้งนวดข้าวด้วย จึงพอใจปลูกฝ้ายน้อยกันมาก เวลาเก็บฝ้ายนั้นเก็บเอาแต่ปุยฝ้ายมีเมล็ดติดมา ส่วนฝักนั้นทิ้งแห้งคาต้น ต้นนั้นก็ไม่ได้บำรุงรักษาอะไรอีก ส่วนฝ้ายที่เก็บรักษามานั้นเอามาผึ่งแดดไว้สัก ๓-๔ วัน แล้วเอาปุยฝ้ายนั้นมาเข้าอิ้วเรียกว่า (หีบฝ้าย) เมื่อหีบเสร็จแล้วก็จัดการเอาสายดีดมาดีดฝ้าย (สายดีดนั้นรูปเหมือนธนูมีคันมีสาย) เพื่อให้ฝ้ายแตกปุย เมื่อฝ้ายแตกปุยแล้วก็จัดการม้วนฝ้าย การม้วนฝ้ายนั้นต้องแผ่ให้แบนมีไม้กลม ๆ อันหนึ่งใส่ที่กลางฝ้ายแล้วม้วนให้ฝ้ายกลมคล้ายกับมวนบุหรี่ เสร็จแล้วก็ชักไม้ออกเก็บฝ้ายไว้ ต่อไปการจะทำฝ้ายให้เปนเส้นคราวนี้เรียกว่าเขนฝ้าย คือเอาฝ้ายวางที่ไน อีกมือหนึ่งจับกงไนหมุน มือที่ถือฝ้ายนั้นก็ดึงฝ้ายออกไป ฝ้ายนั้นก็เปนเส้นติดอยู่กับเหล็กไน เมื่อจะเอาด้าย

ออกจากในต้องเอามาเข้าเขี้ย (เขี้ยนั้นมีไม้อันหนึ่งยาวประมาณศอก ๑ มีไม้ปะหัวปะท้าย) เอาด้ายนั้นหมุนเขี้ยรอบ ๆ ไป เมื่อปลดออกจากเขี้ย แล้วเอาฝ้ายไปย้อมจะให้เปนสีอะไรก็แล้วแต่ความพอใจของผู้ย้อม ๆ เสร็จ แล้วก็เอาเข้ากงเพื่อกวัก (กวักนั้นรูปคล้ายตะกร้อ) ยาวประมาณศอกหนึ่งออกจากกวักแล้วไปค้น จะทอผ้าอะไรก็แล้วแต่ความประสงค์ของผู้ทอ วิธีทอก็ทออย่างทอไหมดังจะกล่าวต่อไป

วิธีทำไหม

ตัวไหมเมื่อออกจากไข่ เรียกว่าตัวม่อน เมื่อไหมทำรังตัวอยู่ในรังหรือในฝัก เรียกว่า ตัวดักแด้ เมื่อตัวไหมออกจากรังหรือฝักมีปีกแล้ว เรียกว่าตัวบี้

วิธีเพาะไหมของชาวพื้นเมือง

แรกที่จะเอาไหมมาเลี้ยง ต้องเอาตัวบี้มาประมาณ ๕๐ หรือ ๑๐๐ ตัวมาปล่อยไว้ในกระด้งให้ตัวผู้กับตัวเมียประสมกัน (ตัวบี้มีปีกแต่ไม่บิน ตัวเมียโตกว่าตัวผู้) เวลาเช้าพอตวันบ่ายก็จับเอาตัวผู้ทิ้งเก็บเอาตัวเมียใส่ผ้าไว้ ผ้านั้นเปนผ้าขาวกว้างยาวประมาณ ๑ ศอกสี่เหลี่ยม เมื่อจับตัวบี้ใส่ในผ้าแล้ว เอาขันหรือชามครอบไว้คืนหนึ่งตัวบี้ก็ไข่ไว้ที่ผ้านั้น รุ่งขึ้นก็เปิดขันหรือชามที่ครอบไว้ก็จะเห็นไข่ติดอยู่ที่ผ้านั้น ส่วนตัวแม่บี้ก็จับทิ้งเสีย ไข่บี้ที่ติดอยู่กับผ้านั้นเอาผ้าปิดไว้ประมาณ ๘ วัน ตัวม่อน (ตัวไหม) ก็ออกจากไข่ เมื่อออกจากไข่ตัวประมาณเท่าลูกน้ำขนาดเล็ก ๆ

การเลี้ยงไหม

เมื่อตัวม่อนออกจากไข่หมดแล้ว ก็เอาผ้าที่รองไข่นั้นใส่ในกระด้ง เอาใบม่อนมาหั่นให้เปนฝอยให้ตัวม่อนกินวันละ ๓ ครั้ง บางทีก็ให้กินกลางคืนบ้าง แล้วแต่ผู้เลี้ยงนั้นขยันหรือเกียจคร้าน พอได้ ๗ หรือ ๘ วัน ตัวม่อนนั้นจะสงบนิ่ง แลตัวของม่อนนั้นสีเหลืองเรืออ่อน ๆ ผิดปรกติ เอาใบม่อนให้กินก็ไม่กิน เมื่อตัวม่อนเปนเช่นนี้ เขาเรียกว่านอนหนึ่ง มีอาการเช่นนี้อยู่วันหนึ่งหรือ ๒ วัน จึงจะพ้นขึ้นแขงแรงดังเก่า เมื่อตัวม่อนพ้นจากนอนหนึ่งแล้ว ผู้เลี้ยงก็เลี้ยงบำรุงหั่นใบม่อนให้กินไปอย่างเดิม ขณะนี้ผ้าที่รองตัวม่อนเอาออกได้แล้วปล่อยให้ตัวม่อนอยู่ในกระด้ง เห็นว่าตัวม่อนมีมากจะขยายเปน ๓-๔-๕-๖ กระด้งก็ได้ กระด้งหนึ่งราว ๒๐๐๐ ตัว พอได้ ๗ วันตัวม่อนก็สงบนิ่งไม่กินใบม่อน มีอาการเหมือนที่เปนมาแล้ว มีอาการเช่นนี้อีกวันหนึ่งหรือสองวันเรียกว่านอนสอง เมื่อพ้นจากนอนสองคราวนี้ไม่ต้องหั่นใบม่อนให้กิน เพราะตัวม่อนเขื่องขึ้นแล้ว ให้กินใบม่อนทั้งใบได้ ต่อไปอีก ๗ วันก็มีอาการสงบนิ่งเหมือนที่เปนมาแล้วอีก คราวนี้เรียกว่านอนสาม เมื่อพ้นจากนอนสาม ต่อไปอีก ๗ วันก็มีอาการดังกล่าวมาแล้วเรียกว่านอนสี่ พ้นจากนอนสี่คราวนี้ขึ้นนอนห้าก็เริ่มจะนอนสุก คือตัวม่อนจะทำผักทำรัง

ไหมทำผักทำรัง

เมื่อคัดตัวม่อนขึ้นนอนห้าแล้วราว ๕ วันก็เริ่มสุก ก่อนที่ตัวม่อนทำผักทำรังต้องหาจ่อไว้ให้พอ จ่อนี้สานด้วยไม้ไผ่รูปร่างเหมือนกระด้ง

สานเปนห้อง ๆ ประมาณห้องละ ๓ นิ้ว จ่ออันหนึ่งโตกลมประมาณ ๓—๔ ศอก

ผู้เลี้ยงม่อนจะต้องมั่นตรวจดูว่าม่อนตัวไหนแก่จะนอนสุก คือทำผักทำรัง ตัวนั้นมีสีเหลืองไปทั้งตัว ต้องคัดตัวนั้นออกไปใส่ไว้ในจ่อเลี้ยงคราวหนึ่งต้องคอยคัดไปใส่จ่อราว ๔—๕ วันจึงจะหมด เพราะตัวม่อนสุกไม่พร้อมกัน ถ้าม่อนตัวใดคัดไปใส่จ่อแล้วไม่ต้องให้กินใบม่อน เมื่อตัวม่อนทำผักทำรัง ตัวเข้าไปอยู่ในผักในรัง ๓ วันแล้ว ตัวม่อนจะยุบตัวเล็กลงเรียกว่าตัวดักแด้ จับผักหรือรังนั้นเขย่าจะดังขลุก ๆ แต่นี้ต่อไปก็เอาผักรังไหมใส่หม้อต้มจัดการสาวไหมต่อไป ถ้าผักไหนรังไหนจะเอาไว้ทำพันธุ์ก็เก็บเอาไว้ ๗ วัน ตัวดักแด้ที่อยู่ในผักในรังนั้นก็จะเกิดมีปีกขึ้นเรียกว่า ตัวบี้ ๆ นั้นจะกัดผักกัดรังนั้นออกมา

การสาวไหม

ต้องหาหม้อใบหนึ่งโตขนาดวัดโดยรอบราว ๒๕ นิ้ว ปากหม้อนั้นใส่ไม้โค้งคล้ายงวงครุ ที่ปากหม้อมีไม้อีกอันหนึ่งเปนไม้แขน ๆ เจาะรูกลาง เหนือไม้แขนนี้ขึ้นไป มีรอกคล้ายกับจักรที่หนูถีบจักรแต่ไม่ใช่รูปมะยม เปนรูปกลม ๆ เมื่อจะสาวนั้นเอาผักแลรังใส่ในหม้อตั้งแต่ ๓๐ ถึง ๕๐ ผักต้มให้น้ำร้อน แล้วเอาเส้นไหมลอดรูไม้แขนที่ปากหม้อสาวขึ้นมาพันกับรอกรอบ ๑ ที่บนหม้อนั้นมีไม้เปนง่ามอันหนึ่งยาวประมาณ ๑

ศอกเรียกว่าไม้ขีย มือหนึ่งสาวไหมจากรอกไปลงในภาชนะอันหนึ่ง อีกมือหนึ่งถือไม้ขีบกดแลเขย่ารังไหมที่อยู่ในหม้อ เพราะรังไหมที่อยู่ในหม้อนั้นลอย ถ้าไม่กดไม่เขย่าไหมก็แน่นสาวไม่ออก ถึงจะออกก็เส้นโตไป เครื่องสาวไหมทั้งหมดเขาเรียกว่าเครื่องพวงสาว

การสาวไหมนี้มี ๓ ชนิด คือ

ก, เรียกว่าสาวไหมหลีบ

ข, เรียกว่าสาวไหมคอ

ค, เรียกว่าสาวไหมลวด

ก, สาวไหมหลีบนี้ ครั้งแรกสาวเอาไหมเปลือกนอกมีเส้นเล็กบ้างโตบ้างไม่เสมอกัน แลมีสีเหลืองแก่ตามสีของผักรังไหม ๆ นี้จะใช้ทอผ้าก็ได้ เปนไหมหยาบเส้นโต การสาวนี้พอหมดเปลือกไหมก็หยุด เก็บไว้พวกหนึ่ง

ข, สาวครั้งที่ ๒ คือไหมคอ ไหมคอนี้เส้นเล็กเสมอ ใช้ทำเสื้อผ้าได้ดี

ค, การสาวไหมลวดนั้น สาวตั้งแต่เปลือกจนหมดถึงผิวยางไม่ได้หยุดหรือเว้นเหมือนสาวไหมหลีบไหมคอ ไหมที่สาวนี้เมื่อสาวออกจากหม้อก็มาใส่ไว้ในภาชนะอันหนึ่งจะเปนกระบุง ตะกร้า หรือชาม โอ่งอ่างอะไรก็ได้ เมื่อเสร็จการสาวแล้ว จะทำเข็ดทำใจต้องมีเครื่องหมุน

ชนิดหนึ่งทำเปนไม้ ๔ ท่อน มีไม้ยึดหัวเรียกว่าเลงเอาไหมนี้ใส่เลงแล้วก็หมุนไปประมาณเท่าขนาดกึ่งนิ้วเรียกว่าใจ ๘ ใจหรือ ๑๐ ใจจึงเรียกว่าเข็ดหนึ่ง ถ้าจะพูดราคาขายไหมหลีบชั่งละ ๘ บาท ไหมลวดชั่งละ ๑๐ บาท ไหมคอชั่งละ ๑๔ บาท แต่สาวชนิดอย่างยุ่นเปนไหมดี ขายราคาชั่งละ ๒๐ บาท แต่มณฑลร้อยเอ็จไม่สู้จะทำกันนัก

วิธีจะเลือกคัดไหมให้เสมอ

ไหมที่เปนเข็ดเปนใจอยู่แล้วนั้นเอามาใส่กง (กงนั้นทำด้วยไม้ไผ่ ๔ อัน ปลายไม้ไผ่เอาเชือกรั้งเหนี่ยวเข้าหากัน) มีรูกลางเหมือนกงรถ แล้วเอาอักอันหนึ่งมาสาวไหมออกจากกง ในเวลาที่สาวนี้ต้องคัดไหมไปในตัว ถ้าพบไหมเส้นโตก็เด็ดเอาออก หรือพบที่ไหม้แลย่มก็ต้องเด็ดเอาออก อักนี้ทำด้วยไม้จริง จะเปนไม้ยางหรือไม้ตะแบกก็ได้ เมื่อเอาอักนี้สาวไหมจากกง เลือกคัดเสร็จแล้วไหมยังไม่เสมอกัน ต้องเอาไหมนี้ใส่ในเข็นอีกครั้งหนึ่ง เพื่อให้เส้นไหมนั้นแน่นดีขึ้นเมื่อเข็นเสร็จแล้วพันด้วยโบก (กระบอก) ซึ่งติดอยู่กับใน เมื่อสาวไหมจากอักใส่ในเข็นพันโบกเสร็จแล้ว ต้องเอาเลงมาทำเปนใจเปนเข็ดอีกเปนหมดวิธิเลือกคัดไหม

วิธีฟอกไหม

ไหมนี้เดิมสีเหลืองอ่อนเหลืองแก่ไม่สู้เสมอกัน ถ้าจะย้อมไหมให้เปนสีต่าง ๆ ต้องฟอกซักให้ขาวเสียก่อน เครื่องฟอกไหมให้ขาวนั้นที่ใช้

กันเปนพื้นเมือง คือ ผักหม เหง้ากล้วยนี้เอามาหั่นฝานให้บางตากแดดให้แห้ง ใบกล้วย ก้านกล้วย งวงตาล ไม้ขี้เหล็ก ไม้เพกา ใน ๖–๗ อย่างนี้แล้วแต่จะได้อย่างใดอย่างหนึ่ง เผาให้เปนถ่านเท่าแล้วเอาถ่านเท่านี้แช่เปนน้ำด่าง เมื่อน้ำด่างใสดีแล้ว ก็เอาไหมที่จะฟอกนั้นแช่ลงไปพอเปื้อยกชุ่มดีแล้ว ก็เอาไหมนั้นใส่หม้อต้ม เอาขึ้นจากหม้อแล้วไปแช่ล้างน้ำเย็น แล้วจึงเอาขึ้นมาใส่มือกระทกพอไหมหายยุ่ง เอาไหมนั้นไปใส่ในเส่ากระตุกพอให้แห้งหมาด ๆ เลยผึ่งไว้จนแห้ง ถ้าเห็นว่าไหมนั้นยังขาวไม่ได้ที่ก็เอาไปแช่น้ำด่างแลต้มอีกครั้งหนึ่ง เหมือนดังที่ได้อธิบายมาแล้วเปนเสร็จการฟอกไหม

ย้อมไหมให้เปนสี

การย้อมไหมในพื้นเมืองนี้ใช้แก่นเข (แกแล) แถลง (มะพูด) ครั่งคราม ถ้าจะย้อมให้เหลืองใช้แก่นเข ถ้าจะย้อมให้เปนสีกระดังงาใช้แถลง ถ้าจะให้แดงย้อมด้วยครั่ง ถ้าจะให้เปนสีลูกหว้าย้อมด้วยคราม ๆ ซึ่งเปนสีลูกหว้านั้น ถ้าจะให้เปนสีดำต้องเอาไปย้อมกับลูกกระจายซึ่งเปนลูกไม้ชนิดหนึ่ง ถ้าจะให้เปนสีเขียวเอาสีที่ย้อมแถลงแล้วนั้น เอาครามย้อมทับ คำที่ว่าครามนี้เปนต้นไม้ชนิดหนึ่งซึ่งพื้นเมืองเขาปลูกไว้สำหรับย้อมไหม หาใช่เปนครามจีนครามฝรั่งไม่ การย้อมสีเวลานี้ชอบใช้สีพม่าแลฝรั่ง ซึ่งมีขายในท้องตลาดโดยมาก ความจริงสีที่ซื้อเปนสีพม่าหรือฝรั่งนั้นมักจะตก สู้สีของพื้นเมืองดังที่ได้กล่าวมาแล้วนั้นไม่ได้

การทอผ้าไหม

เครื่องมือที่จะทอผ้าต้องมี จี่ ๑ ฟืม ๑ เขา ๑ ไม้กำพั่น ๑ ผัง ๑ กระสวยพุ่ง ๑ หลอดพั่นไหมที่ใส่กระสวย ๑ ถ้ายังไม่ได้ก่อเขาต้องหาไม้หมากผางมาก่อทำเปนเขา ถ้ามีเครื่องมือเหล่านี้ครบแล้ว จะทอผ้าชนิดไรสีอะไรก็แล้วแต่ความประสงค์ของผู้ทอ ถ้าจะทอผ้าพื้นสีเดียวธรรมดา ก็เอาไหมมากรอใส่หลอดไว้ให้พอ ไหมชั่ง ๑ ทอผ้านุ่งได้ ๒ ผืน ไหมเมื่อกรอใส่หลอดเสร็จแล้วเอาไหมนั้นไปใส่เรือนโค้นแขวนไว้ข้างบน ข้างล่างมีไม้หลักเผือ ๒ ข้าง ๆ หนึ่งมีหลักเผือ ๘ อัน เมื่อเผือเสร็จแล้วจึงเอาเข้าสืบฟืม คือร้อยเส้นไหมจากรูเขาแล้วมาสอดพั่นฟืม ถ้าฟืมนั้นไม่มีเส้นผ้าซึ่งทออยู่แล้ว ก็เอาปลายไหมกับปลายผ้านั้นผูกต่อกัน ถ้าหากว่าเขานั้นยังไม่มีเส้นทอผ้าแล้ว ปลายไหมที่ลอดพั่นฟืมต้องขมวดเปนคู่ ๆ กันไว้ เมื่อสืบพั่นฟืมเสร็จแล้ว ต้องหาไม้เล็ก ๆ ยาง ๆ ขนาดเท่าก้านไม้ขีดไฟร้อยถึงปลายไหมที่ผูกกันนั้นมาแนบเข้ากับไม้กำพั่น ส่วนต้นไหมอีกข้างหนึ่งนั้นไปผูกโยงไว้กับปลายแคร่เสาจี่ เมื่อตรวจดูสอดไหมที่ฟืมไม่ลักรูฟืมแลทั้งไม่มีขาดไม่มีเกินก็เริ่มต้นทอได้ทีเดียว

วิธีทอผ้าหางกระรอก

ถ้าจะทอเปนผ้าหางกระรอกเอาไหมที่ฟอกแลปั่นแล้วนั้นมาจัดการย้อมสี ๑ ต่างหาก แล้วแต่ผู้ทอจะชอบสีอะไร ส่วนทางพุ่งย้อมเปนสองสีจะย้อมสีอะไรตามแต่ชอบใจ แล้วมาปั่นไหมควบให้เข้ากันเปน ๒

เกลียวสลับสีกัน เมื่อปั่นเสร็จแล้วก็จะเห็นเปนลายเรียกว่าไหมลูกลาย จึงเอาไปทอสำหรับทางพุ่ง เมื่อเปนผืนเสร็จแล้วก็จะเห็นลายขึ้นเปน ลายหางกระรอก ถ้าจะต้องการควบไหมทางพุ่งให้เปนสีเส้นนั้น ก่อน ที่จะย้อมสีให้ปั่นไหมควบเปนสองเส้นเสียก่อนจึงย้อมสี แล้วจึงมาปั่น ควบเข้ากันอีกเปนสี่เส้น เมื่อเอาไปทอก็มีลายหางกระรอกขึ้นเหมือนกัน ส่วนเนื้อผ้าจะให้เปนผ้าเนื้อดีก็แล้วแต่พิมดีหรือชั่ว

ผ้าหางกระรอกนี้มีสีต่าง ๆ หลายชนิด ส่วนลวดลายเช่นเดียวกัน คือแล้วแต่การย้อมไหม เมื่อทางพุ่งย้อมเปนคนละสีปั่นควบเข้ากันขึ้น ก็เปนลายหางกระรอกแลต้องใช้พิมชนิด ๒ เขา

วิธีทอผ้าตาหมากรุก

เมื่อฟอกไหมดีแล้ว จึงหาสีมาย้อมแล้วแต่จะใช้สีอะไรตามความ พอใจ แลไหมทางยืนต้องเปนสองสี คือใช้ค้นเปนทางยืนต้องใช้เส้น ไหมคนลสีแล้วแต่จะเอาสีอะไรเปนพื้นสีอะไรเปนขั้น ยกตัวอย่างเช่นพื้น แดงตาขั้นขาว เมื่อต้องการตาโตก็ค้นหลายเส้น ถ้าต้องการตาเล็ก ก็ใช้ไหมค้นน้อยเส้น ส่วนทางพุ่งก็ต้องใช้ไหมสองสีอีกเหมือนกัน ใช้กระสวย ๒ อันพุ่งตาที่เปนพื้นไปให้เท่ากับตายืนแล้วจึงพุ่งตาขั้น

วิธีทอผ้าตาเมล็ดงา

ผ้าตาเมล็ดงานั้น ใช้ไหมเปนทางยืนสองสี คือสีดำกับสีขาว ค้นเปนทางยืนสลับกันที่ละสีแลสีละเส้นจนกว้างพอดีกับความต้องการให้

พอดีกับรูฟืมที่จะทอ ส่วนทางพุ่งนั้นก็ใช้ไหมสองสีเหมือนกัน คือสีดำกับสีขาว ใช้กระสวยสำหรับพุ่งสองกระสวย พุ่งสีดำครั้งหนึ่งแล้ว สีขาวครั้งหนึ่งสลับกันเช่นนี้เสมอไป เนื้อผ้าก็จะเปนตาเมล็ดงา แลต้องใช้ฟืมสำหรับทอชนิดฟืมสองเขาธรรมดา ถ้าจะต้องการให้เนื้อผ้าหนาก็ควยไหมให้เปน ๒ เส้นหรือสี่เส้น แลต้องหาฟืมชนิดดี เนื้อผ้าจึงจะแน่นหนาดี

วิธีทอผ้าเก็บดอก

การทอผ้าเก็บดอกนี้ ชาวพื้นเมืองเขาเรียกว่าผ้าขิดเก็บดอก การทอไหมทางยืนนั้นจะเอาสีอะไรก็แล้วแต่ผู้ทอชอบ แต่ทางพุ่งจะเอาลวดลายอย่างใด หรือดอกดวงจะให้เปนสีอะไรก็ต้องย้อมไหมให้ได้ดังสีที่ต้องการ ถ้าขิดดอกหลายไม้ ต้องก่อเขาหน้าฟืมถึง ๖–๗ เขาก็มีทอไปเก็บดอกไปตามลายตัวอย่างที่ต้องการ การทอผ้าขิดเก็บดอกเช่นนี้ต้องมีไม้ค้ำอัน ๑ เพื่อให้เส้นไหมกว้างพอพุ่งกระสวยได้ มีไม้เก็บขิดอีกอันหนึ่งกว้างขนาด ๔ นิ้ว ยาวขนาด ๒ ศอกเปนไม้บาง ๆ มีไม้เล็ก ๆ ขนาดก้านมะพร้าวเปนไม้สอดตามไม้เก็บขิดอีกตั้ง ๒๐—๓๐ อันถ้าเก็บขิดชนิดนี้ทอได้ช้า เพราะต้องเก็บดอกทีละเส้น

วิธีทอผ้าตาสมุก

ผ้าตาสมุกชาวพื้นเมืองเขาเรียกว่าผ้าเกล็ดเต่า มีวิธีค้นแลสืบหูกเช่นไหมสีขาวกับสีดำต้องค้นสืบในพื้นฟืมซหนึ่ง มีสีดำเส้น ๑ ขาว

เส้น ๑ ถ้าถึงริมที่จะถึงลายขัดริมของตาสมุกในพื้นพิมนั้นต้องใส่สีดำ ๒ เส้นเปนระยะ ๆ ไปทุกลายของตาสมุกนี้เปนทางยืน ฝ่ายทางพุ่งก็พุ่งดำเส้นหนึ่งขาวเส้นหนึ่ง เมื่อถึงลายขัดที่ริมตาต้องพุ่งสีดำทั้ง ๒ เส้น ทำเช่นนี้ไปตลอดผืน แต่เขาต่อที่หน้าพิมสองเขานั้น เปนเขาสอดไหมสีดำเขาหนึ่ง เขาสอดไหมสีขาวเขาหนึ่ง วิธีค้นหูกผ้าตาสมุกเท่านี้

วิธีทำผ้าสิ้นหมี่ต่าง ๆ

ไหมที่คัดเลือกฟอกซักเสร็จแล้วเอามาค้นใส่หลักหมี่ วิธีค้น ๆ ไหมเส้นเดียวกลับไปกลับมาสองหนเปนคู่ ๑ เรียงลำดับกันไปจนพอผืน ไหมที่ค้นเรียงลำดับไว้แล้วนั้น เอาเชือกกล้วยมาผูกแล้ว ๆ แต่จะเอาลวดลายอย่างไร มีตัวอย่างเช่น หมี่ขอ หมี่นาก หมี่หมากจับ หมี่เอื้อหมไต้ หมี่ข่มห้า หมี่แมงดาเปนต้น ที่เอาเชือกผูกไว้นั้น เวลาย้อมสีเพื่อไม่ให้สีถูกที่ผูก แล้วเอาสีแต้มตามลายเมื่อเสร็จแล้วเอาไหมที่ผูกทำไว้แล้วนั้นมากรอเข้าหลอด เวลาจะทอก็เอาหลอดที่กรอไว้พุ่งไปก็เปนลายไปในตัว ส่วนที่ไหมยืนนั้นจะเอาสีอะไรก็แล้วแต่ผู้ต้องการจะทอ

วิธีปลูกครั่ง

การปลูกครั่งเปนสินค้าสำคัญของราษฎรชาวมณฑลร้อยเอ็จอันหนึ่งซึ่งชอบปลูกกันมาก เพราะการปลูกครั่งไม่ใคร่จะลงแรงมากนัก แต่ไม่ใคร่จะปลูกกันมากต้นนัก คนหนึ่งก็เพียง ๒–๓ ต้นหรือ ๗–๘ ต้นเปนอย่างมาก เมื่อเวลาขายก็เก็บมาขายได้เงินปีหนึ่งคนหนึ่ง ๆ ประมาณตั้งแต่ ๒๐ บาทถึง ๓๐ บาทตามผู้ปลูกมากแลน้อย ครั่งมีราคาหมื่นหนึ่งประมาณ ๑๐ บาทเปนอย่างต่ำ ๒๐ บาทเปนอย่างสูงหรือ

กว่านี้ก็มี ต้นไม้ต้นหนึ่งเก็บครั่งได้ ๑ หมื่นเปนอย่างน้อย แต่ราษฎรปลูกกันทุกวันนี้ก็ปลูกต้นไม้ที่มีอยู่แล้วตามนาตามสวนของตนเท่านั้น ถ้าผู้ใดไม่มีต้นไม้อยู่ตามนาตามสวนก็เลยไม่ได้ปลูก ผู้ที่จะคิดหาปลูกต้นไม้ปลูกครั่งขึ้นเองไม่มีเลย เพราะเขาคิดเสียว่ากว่าจะได้ปลูกครั่งได้ก็หลายปีเปนเวลานาน

ต้นไม้ที่จะปลูกครั่งมีหลายอย่างหลายชนิด เช่นต้นสะแก ต้นฉนวน ต้นพยุง ต้นประดู่ ต้นแต้ ต้นไร ต้นถั่วแระ ต้นฝรั่ง ต้นพุดซา ต้นจามจุรี ต้นตะขบเปนต้น นอกจากนี้ก็มีต้นไม้อย่างอื่นอีกมาก

ฤดูปลูกครั่ง

การปลูกครั่งมี ๒ ฤดู เมื่อถึงเวลาจะปลูกครั่งจะเปนฤดูใดก็ตาม ผู้ที่จะปลูกต้องไปจัดการถากถางตามโคนไม้ที่จะปลูกนั้นให้เตียนไว้แต่เนิ่น ๆ เพื่อระวังป้องกันมิให้ต้นไม้เล็กหรือเถาวัลต่าง ๆ ขึ้นเกาะหรือกีดขวางต้นไม้ที่จะปลูก เพื่อกันมิให้ตัวครั่งเดิรหนีไปให้อยู่แต่ฉะเพาะต้นที่ปลูก แลกิ่งก้านที่แห้ง ๆ นั้นตัดฟันลงให้หมด เพราะถ้ามีกิ่งที่แห้งติดอยู่ตัวครั่งเดิรไป แลหมดหนทางที่จะเดิรก็หยุด เมื่อหยุดรวมกันเข้าเช่นนี้ ไม่มีน้ำที่ในไม้จะดูดดื่มเปนอาหารก็ตาย เพราะนอกจากน้ำฝนแล้วตัวครั่งก็อาศรัยน้ำในไม้นั้นเองเปนอาหาร ที่จะกลับหวนหลังไปหากิ่งใหม่ก็เดิรกลับไม่ไหว เพราะตัวครั่งเดิรช้าที่สุด แลไม่ใคร่จะเดิรหวนกลับทางเดิม โดยเหตุนี้ครั่งที่จะได้มาก หรือครั่งจับมากก็แต่ฤดูฝน ปีไหนฝนน้อยก็ได้ครั่งน้อย เมื่อเปนเช่นนี้

โดยมากผู้ที่จะปลูกครั่งจึงชอบปลูกแต่ฤดูฝน คือตั้งแต่เดือนพฤษภาคม มิถุนายน ก็เริ่มปลูก เพื่อรับความชุ่มเย็นของฝน ถ้าปลูกฤดูแล้งก็ต้องปลูกระหว่างเดือนตุลาคม พฤศจิกายน เพราะระหว่าง ๒ เดือนนี้เปนฤดูหนาวอากาศเย็นดี ตัวครั่งเดิรไปได้โดยสวก เพราะครั่งชอบเย็นไม่ชอบร้อน ฤดูฝนถึงแม้จะร้อนก็จริง แต่ไม่ร้อนอยู่นานก็มีฝนตก ทั้งตัวครั่งได้รับอาหารคือน้ำฝนหรือน้ำไม้อยู่โดยบริบูรณ์

วิธีเลี้ยงตัวครั่ง

เมื่อได้ลิดกิ่งไม้ที่แห้ง หรือต้นไม้เล็ก หรือเถาวัลย์ตามโคนต้นเรียบร้อยดีแล้ว ยังต้องคอยมองหาสิ่งที่จะทำอันตรายตัวครั่งตามต้นไม้ เช่นมดดำมดแดงไฟตัวเล็ก ๆ เปนต้น (ไม่ใช่มดแดงตัวใหญ่ เพราะมดแดงตัวใหญ่ไม่ทำอันตรายตัวครั่ง) นอกจากจะเห็นว่ามีมากเกินไปจะลำบากในเมื่อขึ้นปลูกครั่งหรือเก็บครั่งเท่านั้น จึงต้องจัดการเอามดนั้นออก วิธีที่จะเอามดเหล่านี้ออก ก็มีวิธีต่าง ๆ คือ ก่อไฟให้เปนควันรมต้นไม้ก็ได้ หรือจะหาข้าวสุกเนื้อปลาเปนชิ้นเล็ก ๆ หรือของหวานเช่นน้ำอ้อย กล้วยก็ได้ ไปติดตามโคนต้น เมื่อมดเหล่านี้เดิรไปมาได้กลิ่นก็มารวมกันกิน เมื่อเห็นว่ามารวมกันกินมาก ๆ ก็เอาไฟจุดหญ้าเผาเสียทีหนึ่งดังนี้จนหมด ถ้าไม่หมดยังเหลืออยู่แต่เล็กน้อยก็นับว่าใช้ได้ ต่อไปก็คอยระวังเสมอ แต่โดยมากเมื่อได้ทำเช่นนี้แล้วที่ยังเหลืออยู่ก็ไม่ค่อยจะอยู่มักจะหนีหมด แลต้นไม้จะปลูกครั่งนี้ถ้าต้นไม้สูงมีกิ่งก้านน้อย ทีแรกก็ต้องราน (คือตัดกิ่ง) ให้กิ่งแตก

แขนงมาก ๆ ก่อน ปีต่อไปจึงปลูก ถ้ามีกิ่งน้อยตัวครั่งมักไม่ใคร่จะจับ ถ้าจับก็ตาย เพราะถูกแดดร้อน ถ้าต้นไหนมีกิ่งก้านเปนพุ่มเย็นดีก็ไม่ต้องราน เพาะครั่งได้ทีเดียว แลอีกอย่างหนึ่งถ้าต้นไหนกิ่งก้านแก่นัก ครั่งก็ไม่ใคร่จะจับ เพราะกิ่งไม้แก่แขงต้องร้านให้กิ่งขึ้นใหม่ ถ้าได้ต้นไม้ที่อยู่ริมน้ำเปนดี เพราะว่าต้นไม้นั้นได้กินน้ำมาเลี้ยงต้นอิ่มอยู่เสมอ ครั่งก็อาศรัยอาหารจากต้นไม้ดังกล่าวแล้ว อีกประการหนึ่งที่จะรู้ว่าครั่งจับ ก็โดยมองดูตามกิ่งไม้ จะเห็นติดยาวอยู่ตามกิ่งไม้ขาวเหมือนสำลีแลโตขึ้นทุกที ถ้ามีสัตว์มาทำอันตรายตัวครั่งตายก็จะแลเห็นขาว ๆ นั้นกลับเปนดำ เมื่อหาต้นไม้ที่จะปลูกครั่งแลได้จัดการแผ้วถางดังกล่าวแล้วก็หาครั่งที่จะปลูกต่อไป

วิธีเลือกแลปล่อยตัวครั่ง

ครั่งที่จะปลูกนี้ก็เปนการสำคัญอีกอย่างหนึ่ง ถ้าได้ตัวครั่งอ่อนถึงแม้จะเอามาปลูกกับกิ่งไม้เท่าไรก็ไม่จับ เพราะตัวครั่งยังไม่แขงแรงหาอาหารตามลำต้นไม้กินไม่ใคร่ได้ หรือทนความร้อนแลอันตรายต่าง ๆ ไม่ใคร่ได้มักตายหมด เพราะฉนั้นต้องเลือกหาเอาตัวครั่งที่แขงแรง ที่จะรู้ว่าตัวครั่งแขงแรงก็รู้ได้โดยตัวครั่งออกจากรัง (คือกลีบครั่ง) เดิรหาอาหารตามกิ่งไม้ที่จับอยู่นั้นอย่างต่ำเพียง ๓ วันเสียก่อน แล้วจึงตัดเอากิ่งไม้นั้นพร้อมกลีบครั่งมาทำพันธุ์ กิ่งไหนที่เขาจะเหลือไว้ทำพันธุ์ไม่ตัดออกหรือไม่เก็บเอามาเหลือไว้กับต้นไม้นั้น

เอง เมื่อตัดลงจากต้นไม้ได้แล้วก็ตัดกิ่งไม้เป็นท่อน ๆ ยาวประมาณ ๓ นิ้วหรือคืบหนึ่งแล้วรวมกันเข้า เอาฟางห่อมัดเป็นเปลาะ ๆ ประมาณสัก ๒-๓ เปลาะโตเท่าขนาดกำรอบ ยาวประมาณคืบ ๑ หรือศอก ๑ ผูกไม่แน่นนัก มัดพอกันไม่ให้กิ่งไม้นั้นตกหล่นออกจากกิ่งเดิมเท่านั้น การเอาฟางห่อนอกจากกันมิให้กลีบครั่งตกก็มีประโยชน์ เพื่อกันมิให้แสงแดดกระทบถูกต้องกลีบครั่ง เพราะถูกแดดหนักครั่งจะตาย แต่ถ้าเช่นฤดูฝน ๆ ตกเสมอ หรือฤดูแล้งอากาศเย็นเสมอจะไม่เอาฟางห่อก็ได้ แต่ห่อกันอันตรายได้หลายอย่าง เช่นกันมิให้ลมพัดตัวครั่งปลิวหนีเป็นต้น ที่เอาฟางมัดแล้วเช่นนี้เรียกตามคำพื้นเมืองนี้ว่า (ส่อนครั่ง) แล้วก็ขึ้นมัดติดกับกิ่งไม้ประมาณกำรอบหรือ ๒ กำรอบก็ได้ ถ้าต้นไหนกิ่งมากก็เอาขึ้นมัดติดหลาย ๆ อันประมาณ ๔-๕-๖ อัน เพื่อตัวครั่งจะได้เดิรทั่วถึงทุกกิ่ง เมื่อได้มัดติดแล้วเช่นนี้ประมาณ ๗-๘ วันหรือ ๑๐ วันก็ขึ้นตรวจดู เมื่อเห็นตัวครั่งออกหนีหมดแล้ว ก็แก้มัดครั่งนั้นลงมาเอาครั่งนั้นขายหรือใช้ทำอะไรต่อไป แต่โดยมากเขาไม่ค่อยจะขึ้นกัน เพราะเมื่อเวลาขึ้นกลัวจะเหยียบตัวครั่งตาย ตัวครั่งเล็กเท่าไรตัวแดง ๆ ไม่แขงแรง ถูกต้องหรือกระทบเบา ๆ ก็ตาย สู้ทำขอใส่ไม้ยาว ๆ เกาะดึงกลีบครั่งที่ตัวหนีหมดแล้วลงมาดีกว่า ถ้าไม่แน่ใจว่าจะออกหมดหรือไม่ก็ทิ้งไว้นาน ๆ ประมาณ ๒๐-๓๐ วันจึงเอาลงก็ได้ ต่อนี้ไปก็คอยป้องกันอันตรายที่จะทำแก่ตัวครั่ง นอกจากดังกล่าวมาแล้วก็มีสัตว์ป่า เช่นกระรอกกระแต หรือบ่างเป็นต้น สัตว์เหล่านี้จะขึ้นเหยียบย่ำ

ไปมาตัวครั่งจะตาย การป้องกันก็ตัดต้นไม้ที่อยู่ใกล้เคียงใช้ปลูกครั่งไม่ได้นั้นออกเสียให้ห่างไกล เมื่อถึงเวลาที่จะเก็บครั่ง เช่นปลูกเดือนตุลาคม พฤศจิกายน ก็เก็บเดือนพฤษภาคม มิถุนายน

วิธีตัดครั่ง

การตัดครั่งเมื่อถึงเวลาจะเก็บครั่ง เอามีดขึ้นไปตัดกิ่งไม้ที่ครั่งเกาะอยู่แล้วนั้นลงมา เอากลีบครั่งที่ติดอยู่กับกิ่งไม้นั้นออก ถ้าจะปลูกต่อไปก็เหลือไว้ทำพันธุ์ ๒-๓ กิ่งไม่ต้องตัดออก เมื่อจะปลูกก็ปลูกเดือนเก็บครั่งนี้เอง หรือที่เหลือไว้ประมาณ ๙-๑๐ วันก็ปลูกได้ต่อไป แต่ถ้าครั่งยังเดิรไม่ทั่วถึงกิ่งไม้จะไม่เก็บในเดือนพฤษภาคม มิถุนายน จะรอไปเก็บเดือนตุลาคม พฤศจิกายนก็ได้ แลเหลือไว้ทำพันธุ์ปลูกต่อไปอีกเช่นเดียวกัน แต่ครั่งข้ามฤดูเก็บเช่นนี้ไม่ค่อยดี ขายไม่สู้ได้ราคา เรียกว่าครั่งเลย (คือครั่งจืดไม่มีตัว) ย้อมผ้าหรือทำอะไรไม่ค่อยจะแดงพอ เพราะตัวครั่งออกหนีหมด เมื่อเก็บครั่งลงมาได้แล้ว ก็ต้องผึ่งแดดสัก ๒-๓ วันเพื่อให้ตัวครั่งกลับเข้าไปตายอยู่ในกลีบครั่ง ถ้าไม่ตากแดดตัวครั่งออกจากกลีบครั่งหมด จะเอากลีบครั่งไปทำอะไร เช่นย้อมผ้าก็ไม่ค่อยแดงดีคล้าย ๆ ครั่งเลยดังกล่าวมาแล้ว แลสำหรับต้นไม้ที่ปลูกครั่งจะเปนต้นอะไรก็ตาม ราษฎรมณฑลนี้นับถือมาแต่โบราณว่าจะเปนต้นไม้ที่ครั่งจับดีเท่าไรก็ตาม ถ้าอยู่ใกล้บ้านเรือนแล้วไม่ใคร่จะปลูก เพราะถือกันว่าอาจเปนโรคกุดถัง (หรือเรียกตามคำพื้นเมืองนี้ว่าขี้ทูต หรือพยาธิใหญ่) แลพันธุ์ครั่งที่

จะปลูกนี้ก็หาซื้อหรือแลกเปลี่ยนเอาพันธุ์ที่เจ้าของไม่เปนขี้ทูต โดยเหตุนี้ราษฎรชาวมณฑลร้อยเอ็จโดยมาก จึงไปเลือกหาต้นไม้ที่อยู่ห่างไกลบ้านเรือนปลูกครั่ง ถึงแม้จะไปนอนรักษาต้นครั่งก็ต้องอยู่ห่างไกลแลเหนือลม เพราะกลัวตัวครั่งจะปลิวถูกตัวจะเกิดเปนโรคกุดถัง จึงเปนเหตุให้โอกาศแก่ผู้ลักขะโมยทำการลักได้โดยสดวก ราษฎรจึงไม่ค่อยจะปลูกกันมากต้นนัก ปลูกก็ปลูกแต่น้อยต้น ถ้าจะปลูกมากการรักษาไม่ทั่วถึง เกรงอันตรายต่าง ๆ ดังกล่าวแล้ว

ชนิดของตัวครั่ง

ตัวครั่งมี ๒ ชนิด คือตัวเล็กแลมีสีแดงจัด ครั่งชนิดนี้เรียกว่าครั่งตัวผู้ อีกชนิดหนึ่งตัวใหญ่ไม่ใคร่จะแดงจัด มีสีค่อนข้างจะมีขาวนิด ๆ ซึ่งผิดกับตัวผู้ ครั่งชนิดนี้เรียกว่าตัวเมีย ตามธรรมดาเมื่อแรกออกจากรัง ตัวผู้มักออกก่อน เพราะตัวผู้มีกำลังกว่าตัวเมียแลการเดิรของตัวครั่งชั้นแรกมักออกเดิรไปหยุดเปนกลุ่ม ๆ ไม่กระจายแลเปนระยะ วันแรกห่างจากรังประมาณนิ้ว ๑ แลวันที่ ๒ ที่ ๓ ก็ห่างออกตามลำดับ ต่อเมื่อได้ ๔-๕ วันจึงกระจายกัน แลผลที่สุดเมื่อหาที่หาทางอยู่ได้แล้วก็รวมกันอีก การกลับรวมกันภายหลังนี้ก็คือรวมกันทำรังนั้นเอง แลการกระจายของตัวครั่งก็มีเรื่อยไปจนถึงฤดูที่จะเก็บเอาครั่งลง จึงเข้าอยู่ในรังหมดไม่มีกระจาย ซึ่งเรียกกันว่าครั่งแก่

วิธีเก็บครั่ง

วิธีที่จะเก็บครั่งเพื่อประโยชน์ใช้หรือขาย ถ้าครั่งเพาะฤดูน้ำค้าง คือเดือนตุลาคม พฤศจิกายน ต้องมาเก็บฤดูฝน คือพฤษภาคม มิถุนายน ถ้าครั่งปลูกฤดูต้นฝน คือเดือนพฤษภาคม มิถุนายนต้องเก็บฤดูแล้ง คือเดือนตุลาคม พฤศจิกายน การเก็บครั่งนี้เมื่อพิจารณาเห็นว่า กิ่งใดที่มีรังครั่งเกาะอยู่ก็ตัดกิ่งนั้นมาลิดกิ่งแลใบออกตากแดดไว้ ฝ่ายตัวครั่งที่กระจายอยู่ยังไม่เข้ากลีบเข้ารัง เมื่อฤดูแดดร้อนเข้าไปในกลีบในรัง พอกลีบรังนั้นร้อนตัวครั่งก็ตายอยู่ในกลีบในรังนั้นเอง ต่อนี้ไปจะเอาไปขายหรือไปใช้ก็ได้ตามความประสงค์

ส่วนกิ่งไม้ที่ครั่งเกาะนั้นไม่มีกิ่งโตกิ่งขนาด เท่านิ้วก้อยหัวแม่มือ อย่างโตที่สุดก็เพียงกำรอบเท่านั้น

วิธีทำนาเกลือ

วิธีทำเกลือที่เรียกว่าเกลือสินเธาว์ทำกันไม่ได้ใช้น้ำขังอย่างทำเกลือทางทะเล ดินจะทำเปนเกลือได้ ดินนั้นต้องมีลอองเกลือขึ้นขาวแล้วกวาดเอาดินลอองนั้น (ตามภาษาชาวเมืองเรียกว่าดินขี้ทา) มาละลายกรองเอาน้ำต้มเคี่ยวจนเปนเกลือ มณฑลร้อยเอ็จบ่อพันขันเปนบ่อใหญ่จะได้กล่าวต่อไปในภายหลัง

วิธีกวาดดินมาต้มเปนเกลือ

วิธีกวาดดินมาต้มเปนเกลือ ที่ใดเปนที่เค็มโดยมากไม่ใคร่มีหญ้าขึ้น เมื่อฝนตกลงจนท่วมแผ่นดินก็ละลายเอารสเค็มในดินมาด้วย

ครั้นฤดูแล้งแดดเผาน้ำแห้งไป ขี้เกลือค้างบนพื้นดินเปนทรายสีขาว ๆ แล้วก็กวาดเอาดินนั้นกองไว้ เมื่อได้มาก ๆ แล้วก็เอาไปใส่ในรางเอาน้ำแช่เกรอะเอาแต่น้ำเก็บไว้เพื่อต้มให้เปนเกลือ

วิธีเกรอะน้ำเกลือ

วิธีเกรอะน้ำเกลือต้องมีราง ๆ นั้นใช้ไม้ท่อนขุดไม้ค้ำหัวท้ายคล้ายเรือโกลนหรือกาบกล้วยยาวประมาณ ๓ ศอกบ้าง ๔ ศอกบ้าง เอาไม้ค้ำหัวท้าย สูงพ้นดินประมาณ ๒ ศอกเอาดินเหนียวทำเปนทำนบหัวท้ายเพื่อไม่ให้น้ำไหลออก เจาะรูเล็ก ๆ ไว้กลางรางรู ๑ กว้างประมาณ ๑ เซ็นติเมตร์ เอาฟางรองก้นราง เอาดินซึ่งกวาดไว้นั้นใส่ลงในราง เอาน้ำเทลงไปละลายน้ำที่หยดออกจากรูก้นรางนั้นเปนน้ำเกลือเก็บไว้มาก ๆ จึงเอาไปต้ม ที่สำหรับเก็บน้ำเกลือราษฎรไม่ได้ใส่ถังใส่ไห ใส่โอ่งอย่างไร ใช้ขุดบ่อลงไปในดินอย่างหนึ่ง หรืออีกอย่างหนึ่งสานกวยไม้ไผ่คล้าย ๆ พ้อมแล้วเอาเปลือกไม้ชนิดหนึ่งมาตำให้ละเอียดยาบ่อนั้นหรือพ้อมนั้นจนทั่ว เปลือกไม้ชนิดนี้ตามพื้นเมืองเรียกว่าเปลือกยง เมื่อเอาเปลือกยงตำละเอียดแล้ว จึงเอาขยำปนกับดิน เมื่อแห้งแขงแลเหนียวคล้ายปูนซิเม็นต์ บ่อใส่น้ำเกลือนี้โดยมากขุดลึกเพียงสองศอกคืบหรือสามศอกเท่านั้น เผื่อเมื่อยงก้นบ่อนั้นแตกคนจะได้ค่อยหย่อนตัวลงไปในน้ำเกลือนั้น แล้วจะได้ยาก้นบ่อนั้นได้ง่าย

วิธีตรวจเกลือ

วิธีที่จะตรวจเกลือ เขาเอาครั่งก้อนขนาดหัวแม่มือ แล้วเอาเชือกผูกหย่อนลงไปในน้ำเกลือที่เกรอะไว้นั้น ถ้าน้ำเกลือมีรสจืด ครั่งนั้นก็จมลงไป ถ้าหากน้ำเกลือนั้นมีรสเค็มจัดครั่งนั้นก็ลอย เมื่อดินในรางจืดแล้วก็เอาดินใส่ใหม่เกรอะอย่างนี้ตลอดไป

วิธีต้มน้ำเกลือ

วิธีต้ม ถ้าทำมาก ๆ ไม่ได้ใช้หม้อหรือกะทะต้ม คือเอาบงอย่างที่กล่าวมาแล้วข้างต้นนั้นปนกับดินขึ้นเปนรูปเหมือนกับเบ้าหล่อพระ จากปากถึงก้นลึกประมาณ ๓๐ เซ็นติเมตร์ กว้างประมาณ ๒๗ เซ็นติเมตร์ แล้วเอาดินขึ้นเปนเตายาว ๆ เอาหม้อบงนี้วางเรียงกันเปน ๒ แถว ๆ หนึ่งเตาอย่างยาววางหม้อได้ราว ๑๒ ใบ ทั้งเตาเปน ๒๔ ใบ ระหว่างที่หม้อบงตั้งอยู่นั้น เขาเอาบงยายึดแสงไฟขึ้นไม่ได้เลย แสงไฟออกได้ทางหัวท้ายซึ่งสำหรับเอาฟืนใส่เท่านั้น วิธีขึ้นเตาวางหม้อบงนี้ก่อนที่จะทำเขาต้องหาคนที่เปนผู้เถ้าผู้แก่มาขึ้นก่อน เพื่อเปนโชคไชย แต่เวลานี้ใช้สังกะสีบ้าง หรือเอากะทะต้มบ้างตามสดวกแก่การทำเกลือของเขา แลเมื่อจะยกหม้อบงขึ้นตั้งบนเตา ต้องมีดอกไม้ธูปเทียนเปนเครื่องบวงสรวง เมื่อเตาแห้งแล้วจึงเอาน้ำเกลือใส่ลงต้มต่อไป วันหนึ่งใส่น้ำเกลือแต่เช้าประมาณบ่ายโมงครึ่ง น้ำเกลือนั้นแห้งได้ตักเกลือครั้งหนึ่ง (ไฟต้องลุกเสมอ) ตักขึ้นใส่ตะกร้าผึ่งไว้สัก ๒ ชั่วโมง เพื่อให้สะเด็ดน้ำ เมื่อเกลือแห้งดีแล้วเขาก็เอาใส่กะทอ ๆ นี้สานด้วย

ไม้ไผ่อย่างชลอม แต่ทำรูปคล้ายกระบอกไม้ สานตาห่าง ๆ เมื่อจะเอาเกลือใส่เขาเอาใบไม้ใหญ่ ๆ เช่นใบพลวงรองเสียก่อน กะทอ ๑ เกลือหนัก ๑ หมื่น (หนัก ๑๐ ชั่งไทย) บ้างครึ่งหมื่นบ้าง

เกลือบ่อพันขันธ์

วิธีทำเกลือบ่อพันขันธ์ สถานที่ทำเกลือที่กล่าวมาแล้วนั้น เปนพื้นที่รายหรือบนโคก แต่ที่บ่อพันขันธ์นี้เปนที่ลุ่มลึกเปนบ่อลงไปประมาณ ๑๒ วา กว้างประมาณ ๑๐ เส้น ยาวประมาณ ๕๐ เส้น ก้นบ่อเปนศิลาสีแดงแผ่นโต ๆ เรียงสลับไปคล้ายกระทงผ้าจีวรพระ ตามภาษาพื้นเมืองเรียกว่าหินตาผ้าคุม (ผ้าคลุมหรือผ้าจีวร) ตอนกลางมีบ่อมีเกาะใหญ่หลายแห่ง ทิศเหนือเปนศิลาสีดำแผ่นโต ๆ กว้างตั้ง ๒-๓ วา หนาตั้งวาก็มี ส่วนหนาของศิลานั้นมีรอยน้ำเซาะมีรูปต่าง ๆ คล้ายเก๋งเกวียนแลดูงดงามมาก ก้นบ่อระหว่างศิลาติดต่อกันนั้นบางแห่งเปนหลุมลึก ๆ มีน้ำซึมออกมาเสมอตักไม่แห้ง แต่ถ้าไม่ตักก็ไม่มากขึ้นกว่านั้น น้ำที่ซึมมานี้ราษฎรเอาครั่งสำหรับตรวจดูว่าเกลือจะมีรสเค็มหรือไม่ดังที่กล่าวมาแล้วข้างบน เที่ยวหย่อนตรวจดู ถ้าเค็มพอจะต้มได้ก็เลยตักใส่ไว้ในบ่อบงทีเดียว ถ้าไม่สู้จะเค็มก็ช่วยกันตักสาดขึ้นไปตามหินราย ๆ เอาดินขึ้นเปนทำนบขังเอาน้ำไว้ เอาถัดทา (คราดไม้) ขูดหินกวนน้ำให้เกลือละลายออกมาปนกัน เมื่อเห็นว่าเกลือเข้ากับน้ำแล้วก็วิดไปล้างเอาเกลือที่อื่นต่อไป ทำเช่นนี้ตลอดไป

จนน้ำนี้เค็มจัดจึงตักไปไว้ในบ่อยงเพื่อจัดการต้มต่อไป การทำเกลือนั้น เริ่มแต่เดือน ๓ ขึ้นค่ำ ๑ เลิกเดือน ๕ คนที่ไปทำราว ๕๐๐ ครัว การทำเกลือเขาไม่แย่งกัน โดยเหตุว่าราษฎรถือว่ามีภูตา (ผี) อยู่ที่นั้น บ่อพันขันธ์เปนบ่อใหญ่ที่สุด

สถานที่ทำเกลือนี้ จังหวัดร้อยเอ็จมี ๑๔ แห่ง จังหวัดมหาสารคามมี ๒๙ แห่ง จังหวัดกาฬสินธุ์มี ๗ แห่ง รวมทั้งมณฑลมี ๕๐ แห่ง เกลือที่ทำนี้จำหน่ายขายอยู่ในมณฑลร้อยเอ็จบ้าง จำหน่ายไปมณฑลอุบล แลอุดรบ้าง ปีหนึ่งประมาณ ๓๐๐๐ หาบ

วิธีทำดินประสิว

ที่เกิดของดินประสิว

ดินประสิวนั้นมีที่เกิดอยู่สองอย่าง อย่างหนึ่งเกิดจากมูลค้างคาว แต่ต้องมีตามถ้ำตามเขา อีกอย่างหนึ่งเกิดจากใต้ถุนเรือน แต่นี้จะว่าด้วยดินประสิวซึ่งเกิดจากใต้ถุนเรือน ๆ ที่จะเกิดดินประสิวนั้น ต้องเปนบ้านเรือนที่สร้างมาแล้วไม่น้อยกว่า ๓๐ ปี ถ้ายิ่งนานปีขึ้นไปยิ่งดี ถ้าใต้ถุนเรือนเคยมีโคกระบืออยู่ยิ่งดีหนัก แต่ใต้ถุนเรือนนั้นต้องเปนที่แห้งจึงจะมีเชื้อดินประสิว ถ้าใต้ถุนเรือนเปียกและชุ่มชื้นแล้วไม่มีดินประสิว

วิธีตรวจแลเกรอะดินประสิว

ถ้าจะตรวจให้รู้ว่าใต้ถุนเรือนนั้นจะมีเชื้อดินประสิวหรือไม่ ก็ให้กวาดขยะมูลฝอยบนดินออกให้หมด แล้วเอาดุ้นไฟที่มีถ่านแดง ๆ มา แล้วเอาดินนั้นโรยดูที่ถ่านไฟ ถ้ามีแสงแวว ๆ วับ ๆ เรื่องไปแล้วก็รู้ว่าที่นั้นมีดินประสิว ใต้ถุนเรือนที่มีเชื้อดินประสิวนั้นต้องขุดพื้นดินลงไปประมาณศอก ๑ เอามากองรวมไว้ ต่อไปก็ทำการเกรอะดินเอาน้ำไปต้มเคี่ยวเปนดินประสิว เอาไม้ไผ่ทั้งลำมาผ่าสองทลวงข้อออกให้หมดวางเรียงคว่ำอันหงายอันเรียงลำดับเปนแถวไป ข้างต้นรางนั้นให้สูงข้างปลายให้ต่ำ เพื่อให้น้ำที่เกรอะนั้นไหลสดวก แล้วเอาหญ้าคาปิดรางไม้ไผ่นั้นไว้ แล้วทำคอกสานด้วยไม้ไผ่เหมือนสังเวียนไก่ (พื้นเมืองเรียกว่าซุง) โตประมาณราว ๓ ศอก เอาคอกสังเวียนนี้ตั้งบนรางไม้ไผ่ที่ทำเรียงไว้ ในคอกสังเวียนนั้นเอาหญ้าคากรุข้าง ๆ ให้รอบ เพื่อกันดินมิให้รั่วไหล เมื่อกรุคอกสังเวียนเสร็จแล้วดินที่ขุดกองรวมไว้นั้นขนมาใส่ในคอกสังเวียนเอาน้ำรดให้น้ำไหลเกรอะลงรางไม้ไผ่ ตามรางไม้ไผ่นั้นต้องทำรางอีกรางหนึ่ง เพื่อให้น้ำในรางไม้ไผ่ที่ทำเรียงไว้นั้นไหลมารวมเปนแห่งเดียวกัน รางไม้ไผ่ซึ่งเปนรางรวมนี้ ปลายรางอันนี้ต้องมีโอ่งรองรับน้ำ ๆ ที่รองรับนี้ถ้ายังขุ่นมัวไม่ใสก็ต้องกลับเอาน้ำนั้นมาเทลงในคอกสังเวียนที่เกรอะนั้นอีก ถ้าน้ำที่ไหลมาลงโอ่งใสสอาดดีแล้ว น้ำนั้นจึงจะเอาต้มทำดินประสิวได้

การต้มน้ำทำดินประสิว

การต้มน้ำทำดินประสิวต้องหากะทะเหล็กใบหนึ่งตั้งไฟ เอาน้ำที่เกรอะใสดีแล้วนั้นเทใส่ลงในกะทะเขี้ยว ถ้าน้ำในกะทะนั้นยุบงวดลงไปก็เอาน้ำเกรอะที่ในโอ่งนั้นเติมลงอีก ถ้าน้ำในกะทะเปนฟองก็ช้อนฟองนั้นไปเทลงในคอกสังเวียน เพราะยังมีเชื้อดินประสิวอยู่ เพื่อเกรอะเอาเชื้อดินประสิวต่อไป กะทะที่เขี้ยวนั้นถ้ามีเนื้อดินประสิวมากก็เติมน้ำในโอ่งเพียง ๔—๕ ครั้ง ถ้าดินประสิวมีเนื้อน้อยก็ต้องเติมน้ำในโอ่งนั้นราว ๘—๙ ครั้ง เมื่อน้ำที่เขี้ยวในกะทะงวดถึงที่จนไม่ยุบแล้ว เอายาต่างดินประสิวใส่ลงในกะทะประมาณ ๑ ช้อนโต๊ะ แล้วเอาน้ำที่เขี้ยวในกะทะมารองหยดใส่ก้นถ้วยชามหรือหลังเล็บก็ได้ พอน้ำที่หยดลงนั้นเย็นก็ขึ้นขอบเปนตาปลา แต่ที่ตรงกลางนั้นยังเปนน้ำเยิ้มอยู่ ถ้าเอาเล็บรุนตาปลานั้นจะเยื้อนได้ทั้งแผ่น ถ้าเปนเช่นนั้นก็เปนอันใช้ได้ ถ้าหากว่าที่ตรงกลางตาปลานั้นแห้งเหมือนขอบเช่นนั้นเขี้ยวแก่ไฟไป จะเปนดินประสิวไม่ดีไม่มีช่อโต เมื่อการทดลองได้ที่ดังกล่าวแล้ว ก็ตักน้ำในกะทะนั้นนั้นใส่โอ่ง ถ้าในโอ่งนั้นมีฟองให้ตักฟองนั้นไปเทที่คอกสังเวียน เมื่อน้ำในโอ่งนั้นนอนนิ่งดีแล้ว ให้รินน้ำในโอ่งนั้นถ่ายใส่ในโอ่งอีกใบหนึ่ง ที่เหลือก้นโอ่งให้เอาไปเทลงในคอกสังเวียนจะได้เกรอะต่อไปอีก ในโอ่งที่ถ่ายใส่ใหม่นี้ พอรุ่งขึ้นในโอ่งนั้นโดยรอบจะมีดินประสิวเปนช่อ ๆ แล้วควักเอาช่อนั้นออกจากโอ่งไปผึ่งแดด น้ำที่เหลืออยู่ในโอ่งนั้นก็เอาลงในกะทะเปนเชื้อต้มเขี้ยวอีกต่อไป ส่วนก้น

โอ่งที่เปนขี้เกลืออยู่นั้นใช้ไม่ได้ควักออกเททิ้งเสีย ราคาดินประสิวที่ซื้อขายกันในเมืองหาบละ ๕๐ บาท วิธีทำดินประสิวดังที่กล่าวนี้ยังมีผู้ทำน้อย เปนวิชาหากินของเขา ๆ ยังขี้ดวิชากันอยู่ การทำดินประสิวจากมูลค้างคาวก็ทำกันทำนองนี้เหมือนกัน

วิธีทำยางไม้ต่าง ๆ แลหาชัน

ยางไม้ ที่ออกจากต้นยาง วิธีที่ทำยางต้องเอาขวานไปเจาะรูต้นยาง เจาะด้านล่างเปนหน้ากระดาน ด้านบนเปนรูปเหลี่ยมหรือรูปโค้งก็ได้ รูที่เจาะนั้นประมาณราว ๑ คืบ เจาะทิ้งไว้ ๓ วัน น้ำมันยางออกไปตักเอาได้ อย่างนี้เรียกว่าหัวน้ำมันยาง เว้น ๓—๔ วันไปตักใหม่อีกได้ ๒—๓ ครั้ง ต่อไปต้องเอาไฟเผารูนั้นให้ร้อนเพื่อยางจะได้ไหลออก เอาไฟเผาพอร้อนแล้วดับไฟ การดับนั้นเอาใบไม้อุดไฟให้ดับ การทำยางชนิดนี้มีไม้ ที่ทำนอกจากไม้ยาง คือ ไม้กุง ไม้สะแบง ไม้ชาด วิธีทำก็อย่างเดียวกับไม้ยางนี้ น้ำมันยางนี้ใช้ทำไต้บ้าง เอามาประสมกับชันยาครุยาเรือบ้าง ซื้อขายกันประมาณทนานละ ๑ สลึง

ชันนี้เปนยางไม้ชนิดหนึ่งซึ่งออกจากต้นไม้ ๆ ถ้ามีรูหรือรอยแตกยาวจะไหลเยิ้มออกมา ยางที่จะเยิ้มนี้มักจะเยิ้มในฤดูร้อน ค่อยแห้งค่อยไปทีละเล็กละน้อย ราวเดือนมกราคม กุมภาพันธ์ ยางนั้นแห้งแต่ส่วนที่เยิ้มนั้นก็ยังเยิ้ยกอยู่ ราษฎรมักเก็บกันในเดือนมกราคม กุมภาพันธ์ ชันที่จะออกนี้เกิดจากไม้เต็ง ไม้รัง ไม้หมากเหลี่ยม ไม้ตะเคียน แต่ยางไม้เต็งไม้รังเปนดีกว่ายางอื่น แลทั้งมากกว่า

ยางอื่นด้วย ยางไม้ชนิดนี้เอามาประสมกับน้ำมันยางใช้ยาครุยาเรือ แลเปนสินค้าส่งไปขายทางโคราชด้วย ในพื้นเมืองซื้อขายกันชั่งละ ๑๒ สตางค์

ไม้ที่ใช้เปนประโยชน์ในพื้นเมือง

ไม้พยุง

ไม้พยุงนี้ชอบเกิดในป่ามาก ตามทุ่งตามโคกก็มีบ้าง ไม้นี้กว่าจะเติบโตใช้การได้ตั้ง ๑๐๐ ปีล่วงแล้วไปจึงจะใช้ได้ ในพื้นเมืองมักจะใช้เปนกำเกวียนมากกว่าอย่างอื่น นอกจากนั้นเปนสินค้ามีพวกพ่อค้าตั้งเปนพวกบริษัทค้าขายส่งไปต่างประเทศ เช่นประเทศยี่ปุ่นแลฮองกงเปนต้น ไม้พยุงนี้ที่ส่งออกไปยังกลับเปนรูปพรรณ เช่นตู้โต๊ะเก้าอี้ประดับมุกด์เข้ามาขายในเมืองไทยอีก ไม้พยุงมีราคาซื้อขายกันในมณฑลร้อยเอ็จขนาด ๑๐ กำยาว ๒ เมตร์ ราคา ๑๒ บาท

ไม้จิก (ไม้เต็ง)

ไม้นี้ชอบเกิดตามทุ่งแลตามโคก อายุ ๔๐-๕๐ ปีล่วงแล้วจึงจะใช้ได้ ไม้นี้ชอบใช้เปนไม้เสาเรือนโดยมากหรือทำดุมเกวียน แต่ยังไม่เปนสินค้าที่จะส่งไปต่างมณฑล เห็นจะเปนด้วยการคมนาคมยังลำบาก ถ้าจะซื้อขายกันราคาก็ถูกไม่เหมือนไม้พยุง จึงยังไม่เปนสินค้า ในพื้นเมืองใช้กันทำเสาเรือนต้นหนึ่งหน้า ๗ นิ้วยาว ๓ วาราคา ๕ บาทใช้ได้ราว ๗๐—๘๐ ปี

ไม้ประดู่

ไม้ชนิดนี้ชอบเกิดในที่ทุ่งในที่โคกมีอายุ ๕๐—๖๐ ปีล่วงแล้วจึงจะใช้ได้ การที่ใช้ไม้นี้ใช้ทำเสาเรือนบ้าง พื้นเรือนบ้าง แลเครื่องประกอบเรือนแทบทุกอย่าง ถูกแดดถูกฝนใช้ได้ทั้งสิ้น เพราะเปนไม้ที่ทนแดดทนฝน แลทำเครื่องเกวียนมีทวกมีดุมมีแปรกเปนต้น ซื้อขายกันในพื้นเมืองยังราคาถูกหน้า ๘ นิ้ว ๔ เหลี่ยมยาวประมาณราว ๓ วา ท่อนหนึ่งราว ๕—๖ บาทอายุราว ๔๐—๕๐ ปี จึงใช้ได้ แต่ไม้ชนิดนี้ทำสิ่งของหรือเครื่องเรือนอยู่ในร่มใช้ได้ตั้ง ๒๐—๓๐ ปี ถ้าอยู่กลางแดดกลางฝนราว ๙—๑๐ ปี พลเมืองชอบใช้เอามาทำเครื่องเรือนเครื่องบนที่ไม่ถูกแดดถูกฝน แต่พื้นแลฝาไม่ค่อยจะใช้ ราคาซื้อขายเท่ากับราคาไม้ยาง

ไม้เขวาหรือขว้าว

ไม้นี้ชอบขึ้นตามโคกแลตามป่ามีอายุ ๓๐ หรือ ๔๐ ปีจึงจะใช้ได้ ไม้นี้เนื้อเลอียดสีเหลืองชอบเอามาใช้ทำตู้โต๊ะเก้าอี้หรือหีบ ท่อนหนึ่งยาวราว ๕ ศอกโตหน้าแว่นขนาด ๑๔ นิ้วขายกันท่อนละ ๓ บาท ใช้กันอยู่ในพื้นเมืองยังไม่เปนสินค้าจำหน่ายไปต่างมณฑล

ไม้พยอม

ไม้พยอมมี ๒ ชนิด คือไม้พยอมหินไม้พยอมฝ้าย ไม้พยอมนี้ชอบเกิดในที่ทุ่งแลตามป่าตามโคกก็มีบ้างอายุประมาณ ๔๐—๕๐ ปีจึงจะเอามาใช้ได้ ถ้าพยอมหินแล้วใช้ทำเสาทนได้ประมาณ ๓๐ ปี ถ้า

พยอมผ้ายประมาณราว ๑๐ ปี ถ้าทำพื้นเรือนถ้าถูกแดดถูกฝนพยอมหิน ราว ๒๐ ปี พยอมผ้ายอยู่ในราว ๕ ปี ราคาซื้อขายกันในพื้นเมือง หน้านิ้วครึ่งกว้าง ๑๐ นิ้วยาว ๓ วา ราคาแผ่นละ ๑ บาท ๒๕ สตางค์ แต่ยังไม่เปนสินค้าจำหน่ายไปต่างมณฑล เพียงซื้อขายกันในพื้นเมือง

ไม้เบื่อย (ไม้ตะแบก)

ไม้ชนิดนี้ชอบเกิดทุกแห่ง จะเปนทุ่งหรือโคกหรือป่าอยู่ได้ทั้งนั้น อายุ ๒๐—๓๐ ปีแล้วจึงจะใช้การได้ ไม้นี้ใช้ทำพื้นแลเครื่องประกอบเครื่องเรือน บางทีทำเปนกระเบื้องมุงหลังคาบ้าง ซื้อขายกันในพื้นเมือง หน้าแว่นคืบหนึ่งยาว ๔ ศอกราคาท่อนละบาท ๑ ไม้นี้ยังไม่เปนสินค้า คงใช้กันแต่ในพื้นเมือง

ไม้ตะเคียน

ไม้นี้มีลักษณที่เกิดแลการที่จะใช้พร้อมทั้งราคาก็คล้ายกันกับไม้ประดู่

ไม้มันปลา

ไม้นี้ทางกรุงเทพ ฯ เรียกว่าไม้กันเกรา ทางตวันตกเรียกว่าไม้ทำมะเสา ที่เกิดชอบเกิดในที่ทุ่งแกมโคกตามป่าก็มีบ้าง แต่น้อย อายุไม้นี้ราว ๔๐–๕๐ ปีจึงจะใช้ได้ ไม้ชนิดนี้ต้นไม่ค่อยเปลามักจะมีกิ่งก้านสาขาเปนพุ่ม แต่เนื้อไม้แขงแลเหนียวเนื้อเลอียดทน ทำเสาเรือนหรือทำอย่างอื่น ๆ ซึ่งเปนเครื่องถาวรทนทานแล้วทนทั้งแดดทั้งฝน

ถึงอยู่ในโคลนในดินก็ดี ราคาซื้อขายกันในพื้นเมืองหน้า ๘ ยาว ๓ วา ท่อนหนึ่ง ๗ บาท แต่ยังไม่เปนสินค้าที่จะจำหน่ายไปต่างมณฑล

ไม้ยาง

ไม้นี้ชอบเกิดในโคกแลในป่า อายุ ๕๐—๖๐ ปีแล้วจึงจะใช้การได้ แต่ไม้นี้ไม่ชอบอยู่กลางแดดแลกลางฝน ชอบอยู่ในร่ม โดยมากใช้ทำพื้นเรือนหรือเครื่องบนแลฝา แต่เปนไม้ที่ชนิดหดตัวได้ง่ายแลยืดตัวได้ง่าย ถ้าจะทำเปนกระดานปูพื้นฤดูแล้งลมโกรกมักจะชักห่าง ถ้าฤดูฝนมักจะขยายตัวออก ถ้าอยู่ในร่มไม่ถูกแดดถูกฝนจะใช้ได้ราว ๒๐—๓๐ ปี แต่มักมอดชอบเจาะไช ถ้าอยู่กลางแดดกลางฝนถ้าเปนพื้นกระดาน ๕ หรือ ๖ ปีเท่านั้นก็ผุพัง เลื่อยเปนไม้กระดานขายกันในพื้นเมือง ถ้าเปนไม้พื้นหน้า ๑๐ นิ้วหนานิ้วครึ่งยาว ๓ วาแผ่นหนึ่ง ๑ บาท ๒๐ สตางค์ ถ้าเปนไม้ฝาขนาด ๓ กระเบียดหน้า ๘ นิ้วแผ่นละ ๖๐ สตางค์ ซื้อขายกันอยู่ในพื้นเมือง ยังไม่เปนสินค้าซื้อขายไปต่างมณฑล

ไม้กุง (ไม้พลวง)

ไม้นี้ชอบขึ้นตามโคก ต้นเปลาสูงไม่ใคร่จะมีกิ่งก้าน สูงตั้ง ๑๔—๑๕ วา เนื้อไม้แม้นเนื้อไม้ยาง

ไม้แดง

ไม้นี้ชอบเกิดในที่โคกแลที่ดง โดยมากเอามาใช้ทำเสาเรือน การซื้อขายทำอย่างอื่นยังไม่มี เสาต้นหนึ่งหน้า๗นิ้วยาว ๓ วาราคา๔บาท อายุของไม้นี้ในราว ๕๐—๖๐ ปีจึงใช้การได้

ไม้พันชาด แลไม้แต้

ไม้ ๒ ชนิดนี้ชอบขึ้นในที่โคกแลทุ่งอายุราว ๔๐—๕๐ ปี จึงจะใช้การได้ เนื้อแน่นแขงพื้นเมืองเขาใช้ทำเสาเรือน ซื้อขายกันต้นหนึ่งยาว ๓ วา หน้า ๗ นิ้วราว ๕ บาท ยังไม่เปนสินค้าคงใช้กันอยู่แต่ในพื้นเมือง ทำเสาปลูกเรือนทนได้ตั้ง ๘๐ ปีหรือ ๑๐๐ ปี

นอกจากที่กล่าวมาแล้วนี้ก็เปนไม้เบ็ดเตล็ด มีประปรายไม่สู้มาก
